

KUZEY KAFKASYA MÜRİDİZMİ, MÜRİDİZMİN YAYILMA STRATEJİSİ VE FEODAL BEYLERLE İLİŞKİLERİ*

North Caucasus Muridism, Diffusion Strategy of Muridism and Relation with Feodal Lords

Abdullah TEMİZKAN**

Özet

Kuzey Kafkasya’da başlayan Rus istilası ve kolonizasyonu karşısında direnmeye çalışan Kafkas dağlıları “Müridizm” olarak isimlendirilen Nakşibendî-Halidî tarikatının organizasyonu ile daha derli toplu bir kurtuluş mücadelesi başlatmışlardır. Ancak Müridizmin etkileri sadece Ruslarla mücadeleyi organize etmekle sınırlı kalmamış aynı zamandan dağlı toplumunu da çok köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Bu dönüştürme faaliyeti esnasında dinî söylem ve yorumların yanında güç de kullanılmıştır. İmamlar dönemi olarak bilinen bu dönem de neredeyse birbirinin devamı olan politikalar takip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Dağıstan, Rusya, Nakşibendiye, Halidiye, Gazi Muhammed, Hamzat, Şamil, Müridizm, Gazavat

Abstract

Caucasus mountaineers, who were trying to resist against Russian invasion and colonisation began in Northern Caucasus, had started a more well-coordinated liberation combat via the organization of Nakshibandiyya-Khalidiyya Tariqat known as “muridism”. Effects of muridism had not only confined to organise combat with Russians but also transformed the mountaineer community fundamentally. During this transformation activity, strength had been used besides religious discourses and interpretations. In this period, which has been known as Period of Imams, nearly following policies had been carried on.

Key Words: Caucasus, Daghestan, Russia, Nakshibandiyya, Khalidiyya, Gazi Muhammed, Hamzat, Shamil, Muridism, Gazavat

On sekizinci yüzyılda Kafkasya’nın istila ve kolonizasyonuna başlayan Çarlık Rusyasının karşısına on sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılda çıkan organize sufi direniş hareketine Ruslar “Müridizm” adını vermişlerdir.¹ Doğal olarak Kafkasya’da devam etmekte olan mücadele ve bu mücadelenin ideolojisi olan Müridizm hakkında hem çarlık dönemi Rus tarihçileri hem de Sovyet tarihçileri önemli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Çarlık döneminin önemli tarihçileri Dubrovin ve Potto, Kafkasya’daki çatışmaları Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki bir din çatışmasına indirgemişlerdir.² Çarlık Rusyası Kafkasya’da

* Bu makale Tübitak tarafından desteklenen bir araştırmanın ürünüdür.

**Yrd. Doç. Dr. Ege Üniveristesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü

¹ Moshe Gammer, “The Beginnings of the Naqshbandiyya in Daghestan and the Russian Conquest of the Caucasus”, **Die Welt des Islams**, New Ser., Vol. 34, Issue 2. (Nov., 1994), pp. 204-217. Kelime; iradesini bir işe yönelten anlamını taşımaktadır. Bu Arapça kelimenin sonuna “izm” ekini Ruslar eklemiş ve kelimeye “din uğrunda savaşan kimse, savaşçı” anlamını yüklemişlerdir. Ahmet Akmaz, “Kafkasya Müridizm Hareketinin Önderi İmam Mansur”, **Yeni Türkiye**, Yıl:3, S.6, s.1972.

² Н. Ф. Дубровин, О Народах Центрального и Северо-Западного Кавказа, Налбчик 2002. s.332-333.; Василий Потто, Кавказская Война от Древнейших Времен до Ермелова, Москва 2007. s.105-106.; Bu değerlendirme için bakınız: А.В. Фадеев, “О Внутренней Социальной Базе Мюридистского Движения на Кавказе в XIX. веке”, Вопросы Истории, 1955, No.0006, cc.67-77. Aytek Kundukh bu iki Rus tarihçisini gerçekleri saptırmakla suçlamaktadır. Aytek Kundukh, Kafkasya

yürüttüğü bu savaşı batılıların gözünde meşrulaştırabilmek için, daha önce kendi sömürgelerine karşı yürüttükleri politikaları, ilkel toplumlara medeniyet götürmek olarak göstermeye çalışan batılıların bu argümanını kullanmayı tercih etti ve barbarlara karşı Rus medeniyetinin mücadelesi olarak algılanmasını istedi.³ Dibir Muhammedov medenileştirme iddiasını “kaba bir iddia” olarak nitelemektedir.⁴ Sovyet tarihçilerinin değerlendirmeleri ise dönemlere göre farklılık göstermektedir. 1950’ye kadar olan dönemde “Müridizm” hareketi Çarlık emperyalizmine ve yerli feodal beylere karşı yürütülen ilerici ve demokrat bir mücadele olarak takdim edildi.⁵ Çağdaş Rus tarihçileri içerisinde bu görüşü kısmen de olsa hala benimseyenler bulunmaktadır.⁶ Vinogradov’a göre “dağlıların millî bağımsızlık hareketi” iken Mark Bliev’e göre bu çatışmayı ortaya çıkaran şey “Rusya’nın uzun vadeli yayılma stratejisi”dir.⁷ Bu iki değerlendirmeyi kendisi de bir Sovyet tarihçisi olan Hacı Murat İbragimbeyli bilimsel bulmamaktadır.⁸ Bobrovnikov ise 1920-1930 yılları arasında Çarlık dönemini hedef alarak, aslında bütün olan Kafkas halkının parçalandığı tezinin işlendiğini, bu durumun ise imparatorluktan yeni bir sisteme geçmekten kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁹

Müridizmi saldırgan ve fanatik bir dinî tarikat olarak tanımlayan bazı Rus yazarları bu direniş hareketinin yaygınlaşmasının İmam Mansur’la birlikte başladığını ileri sürmektedirler.¹⁰ Daha da ileri giderek İslam’dan ayrı bir din olarak tanımlayanlar olduğu gibi onu sufizmden farklı fanatik bir dinî hareket olarak tanımlayan Rus yazarları da olmuştur.¹¹ Sovyet tarihçileri 1950’ye kadar Müridizmin Kuzey Kafkasya’daki mücadelesini bir “demokratik ve millî bağımsızlık hareketi” olarak tanımlamışlardır.¹² 1950’den sonra ise Sovyet tarihçileri bu teze bir anti-tez ile karşı çıkmışlardır. Buna göre, bu hareket millî bir hareket değil tepkisel ve milliyetçi bir harekettir. Üstelik bu hareket İngiliz kapitalizmine ve Osmanlı sultanına hizmet etmesi için oluşturulmuş suni bir harekettir. Böyle bir yorumlamayı Şamil’in liderliğini yaptığı Müridizm hareketini Marksizm şablonuna tam olarak uyduramadıkları için yapmak zorunda kalmışlardır.¹³ 1950’den sonra artık Müridizm hareketinin içindeki direnişçileri Türklerin, İngiliz burjuvazisinin ve Fransızların satın aldığı insanlar olarak görmeye başladılar.¹⁴ Bu konuda Fadeyev çok iddialıdır, O’na göre Müridizm tamamen dış güçlerin müdahalesi ile ortaya çıkmıştır. Eğer Müridizm hareketi yerli nüfusun belirli sosyal tabakalarında yankı bulmadıysa ve Şamil küçük bir grup fanatiğe veya mürit grubuna sırtını dayadıysa bunca yıl Rus çarlığının bitmez tükenmez

---

Müridizmi (Gazavat tarihi), hazırlayan: Tanık Cemal Kutlu, İstanbul 1987, s.19.; Bu görüşün bir ucundan da Блиев tutmuş görünmektedir. Burada özellikle İslamın bir savaş dini olduğu tezi işlenmektedir. Марк Блиев, Россия и Горцы Большого Кавказа на Пути к Цивилизации, Москва 2004, s.163.

³ Владимир Бобровников, “Крымская война на русском Кавказе: идеология фронта и дискурс мусульманского сопротивления”, The Crimean War 1853-1856, Confrontation between different civilisations, Warsaw-Obory 3-4 X 2007., s.3.; Моше Гаммер, Совет Тarihçiliğinde Şamil, İstanbul 1996, s.11.

⁴ Dibir M. Mahomedov, “On the Social Aims and Spiritual Ideals of the Mountaineers During the Caucasian War”, **Central Asian Survey** (2002) 21(3), s.245.

⁵ Lowell R. Tillet, “Shamil and Muridism in Recent Soviet Historiography” **American Slavic and East European Review**, Vol. 20, No. 2. (Apr., 1961), pp. 253-269.’den naklen İstoriya SSSR, A.M. Pankratova, ed. (Moskov, 1947) II, 175.; Gammer, age, s.14.

⁶ А. В. Бирюков, “Российско-Чеченские Отношения в XVIII-Средние XIX века”, **Вопросы Истории**, 1998,Но. 0002, с.55.

⁷ Марк Блиев, Россия и Горцы Большого Кавказа на Пути к Цивилизации, Москва 2004, s.159.

⁸ Хаджи Мурат Ибрагимбеили, “Народно-Освободительная Барьба Горцев Кавказа под Руководством Шамиля Против Царизма и Местних Феодалов”, **Вопросы Истории**, 1990, Но.0006, сс.152-153.

⁹ Бобровников, **agm**, s.3.

¹⁰ Бирюков, **agm**, s.47.; Fadeev, **agm**, s.68.

¹¹ Gammer, **agm**, s.208.

¹² Bu bilgiyi veren Fadeev bu tür yaklaşımları yanlış olarak nitelemektedir. Fadeev, **agm**, s.68.; Bobrovnikov, **agm**, s.3.

¹³ Tillet, **agm**, s.253-254.; Özellikle Beria’nın desteklediği Mir Cafer Bagirov bu fikri ortaya atmıştır. Gammer, **age**, s.15.

¹⁴ Бобровников, **agm**, s.3.

teknolojik imkanları ve orduları karşısında nasıl direndiği sorusuna mantıklı bir cevap verebilmesi gerekir. Bliyev, Degoyev ve Kinyapina, Sovyet tarihçilerinin tezlerini sağlam malzemelere dayandırdığı iddiasındadır,¹⁵ ancak Muhammed Dibir'e göre, "*Kafkasya Savaşı tarihçiliği hala sahte bilimsel doktrinlerin saldırısına maruz kalmaktadır. O ideolojik baskılar, alaycı küçük politikalar tarafından baskı altına alınmaktadır. Geçmişin karakteristiğini politik sonuca ulaştırma çabası bugün de devam etmektedir.*"¹⁶ yorumunu yapmaktadır.

Kafkasyalıların Rus despotizmine karşı direnişi Avrupa'da ve İslam dünyasında sempati ile karşılanmıştır. Bobrovnikov, "Avrupalı münevverlerin gözlerinde 19. yüzyılın birinci yarısında Rusya'da ve Doğu Avrupa'da Kafkasya, romantiklerin puslu kıtası olmuştur." yorumunu yapmaktadır.¹⁷ İbragimbeyli ise "Türk ve Anglo-Amerikan tarihçiliğinde dağlıların Çarizm ve yerli feodallere karşı savaşları Rus halkına karşı imiş gibi yorumlanıyor." tespitinde bulunmaktadır. İbragimbeyli'nin bir Sovyet tarihçisi olduğu göz önünde bulundurulduğunda "halkların kardeşliği" sloganına bağlılığı anlaşılabilir ancak dağlıların aynı zamanda Rus kolonizasyonuna karşı kendi topraklarını ve kültürlerini savunduklarına dair tezleri çürütmekte yetersiz kaldığı söylenmelidir.¹⁸

Biz ise bu makalede Kafkasya Müridizmi ile Halidiye arasındaki bağlantılar üzerinde duracağız. Kafkasya'ya nasıl gelmiş ve etkisi ne olmuştur sorusuna yanıt arayacağız. Özellikle Müridizme sert karakterini veren Halidiye'nin menşei ve yayılma stratejileri üzerinde durup neden Kafkasya gibi bir çatışma bölgesinde bu derece hızlı ve geniş bir yayılma eğilimi gösterdiğini anlamaya çalışacağız. Bütün bu sorgulamaları yaparken bu güne kadar kullanılan temel kaynakların yanı sıra bizim özel önem verdiğimiz Lehçe bazı hatıratı da kullanacağız. Bugün artık kaynakları çeşitlendirmek ve olaya daha başka açılardan bakabilmek adına özellikle Türkiye dışarısında ciddi çalışmalar yapıldığını da göz önünde bulundurarak kullanacağımız bu iki lehçe hatıratın bu güne kadar bu mevzuda yeterince verimli bir şekilde kullanılmadığını, en azından dikkatlerden kaçtığını da belirtmek gerekir. Böylece biz bu iki hatırat ile temel kaynakların ve yapılagelen diğer çalışmaların bir mukayesesini yaparak yeni yorumlar getirmeyi değilse var olan bazı tarihi verilerin güvenilirliğini daha da güçlendirmeyi umuyoruz.

Müridizm hareketinin fikrî kaynağı olduğu gibi onun faaliyetlerinin karakterini de belirleyen sufî ekolü İslam dünyasında genel olarak Nakşîbendiye olarak bilinir.¹⁹ Bu tarikat İslam dünyasının en büyük sufî yollarından birisidir. Ebu Yusuf Hemedanî tarafından kurulan bu tarikat ismini daha sonraki şeyhlerinden Bahaüddin Nakşibendi'den almıştır. Bu tarikatın menşei Türkistan olup oradan özellikle Ortadoğu, Anadolu ve Kafkaslara yayılmıştır. Hindistan'da Müceddid-i Elfi Sani sıfatıyla anılan Ahmed Faruk-î Sirhindî on altı ve on yedinci asırlarda bu tarikatı yeniden yorumlayarak daha da mutaassıp bir yapıya kavuşturmuştur.²⁰ Sihirindî müceddid sıfatını dini bid'lerden yani dine sonradan eklenen şeylerden temizleme çabasıyla almıştır. Bu tavır onu genel anlamda "selefi" yapmaktadır. Yani, dini peygamberin zamanındaki haline geri döndürme ve öyle yaşama çabasıdır ki bu çaba kendisini şeriata (İslam Hukuku) ve peygamberin

¹⁵ М. Блийев, В. В. Дегоев, Н. С. Киняпина, "Современная Буржуазная Историография Политики России на Кавказе и в Средней Азии в XIX Веке", **Вопросы Истории**, 1988, Но:0004, с.38.

¹⁶ Mahomedov, **agm**, s.245.

¹⁷ Бобровников, **agm**, s.21.

¹⁸ Ибрагимбейли, **a.g.m**, s.151.

¹⁹ А. Bennigsen-C. Lemerrier-Quelguejay, **Sûfi ve Komiser** (Rusya'da İslam tarikatları) Terc: Dr. Osman Türer, Ankara 1988, s. 81.

²⁰ Gammer, **agm**, s.204.

sünnetine son derece titizce riayet etmek şeklinde ortaya koymaktadır.²¹ Bu titizlik tarikatı aynı zamanda mücadeleci, sert ve tavizsiz bir yapıya da kavuşmuştur.

İmam-ı Rabbanî'nin devrinde Hindistan İngilizler tarafından sömürgeleştirilirken, Babür İmparatorluğu ise güçten düşmektedir. Bu siyasi ortamda artık Müslüman yaşamının genel kuralları yerine yeni bazı kuralların ikame edilmesi Sirhindî'nin canını sıkmıştır.²² Bu nedenle Babür İmparatorluğu'nun büyük Hanına hitaben bir mektup kaleme almıştır. Bu mektupta: “*Küffar topluluk içinde İslama taan etmek ve Müslümanları kötölemekteler. Hiç sakınmadan küfür hükümlerini icra etmektedirler. Sokaklarda pazarlarda küfür ehlini övmekteler. Müslümanlar ise ... aciz durumdadırlar; İslam hükümlerini icra etmekten memnurdurlar. Aynı zamanda, bu Müslümanlar, şeriat hükümlerini yerine getirdikleri için dahi bu kapalı küffarın yanında tana uğramaktadırlar*” şeklinde şikâyetle bulunmaktadır.²³ Hindistan toplumunda Müslümanların üstünlüklerini kaybetme endişesi o zamanın toplum önderleri kabul edebileceğimiz Sirhindî gibi insanlarda bir takım düşüncelere yol açmış olmalı. Mektubu, Büyük Han'a hitaben yazmasından anlaşıldığı kadarıyla bu gidişattan onu sorumlu tutmaktadır. O'na göre, içine düşülen vaziyetin temel sebebi eskiden beri İslam toplumunun düzenini sağlayan “şeriattan” uzaklaşmasıdır. Tekrar eski güzel günlere dönmek için “şeriatın” uygulanmasına devlet adamlarının titizlik göstermesi gerekir ki Müslüman halk da ona göre hayatını düzenlesin şeklinde düşünmektedir.

Sirhindî'den sonra on dokuzuncu yüzyılda bu sefer Kuzey Irak'ın Süleymaniye bölgesinden Şeyh Diyaeddin Halid Şahrzurî, Hindistan'a yaptığı bir sefer sonrasında (1811) tarikatı yeniden yorumlayıp organize ederek hızlı bir şekilde yayılmasını temin etmiştir.²⁴ Böylece Nakşibendi tarikatının Halidiye kolu kurulmuştur. Halidîlik de tıpkı Nakşibendiye gibi sünnetliğe vurgu yapmaktadır. Üstelik şeriat kurallarına riayet etme, peygamberin sünnetine uygun yaşama konusunda gösterdikleri hassasiyetle diğer tarikatlardan farklı bir tarz ortaya koymuşlardır.²⁵ Şeyh Halid, Kırım gibi bir İslam toprağının elden çıkması, Fransızların Mısır'ı işgali ve Yunan İsyanı gibi bütün Osmanlı Müslümanları üzerinde derin bir travma oluşturan olayların olumsuz etkilerinin hala toplum üzerinde hissedildiği bir dönemde yaşamıştır. Bu travmalar Müslüman toplumunda ümitsizlik, yılgınlık gibi sonuçlara yol açmıştır. Bütün bunların, tıpkı Osmanlı ulemasının “kanunu kadimden uzaklaşma” ile açıklamaya çalıştığı gibi Halid de peygamberin sünneti ve şeriattan uzaklaşmak ve dini bid'atlarla doldurmaktan kaynaklandığını ileri sürmüştür.²⁶

Mevlana Halid'e göre İslam ümmeti azınlık içerisinde ve bunun sebebi peygamber sünnetinden ve şeriattan uzaklaşan yöneticilerdir. O, ümmeti yeniden peygamber dönemindeki gibi yaşamaya döndürmeyi kendisine vazife edinmiştir. Bu yaklaşımı nedeniyle biz bu tarikatı da selefî olarak nitelendirebiliriz.²⁷ Bu bağlamda ümmetin bu hale düşmesinin nedeni olarak

²¹ Arthur F. Beuhler, “Nakşibendiye-Müceddidîye ve Hindistan'da Yayılışı”, Çev. Halil İbrahim Şimşek, **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.II, S.3, ss.143-164., s.153.; **İmam-ı Rabbanî, Mektubât**, Hazırlayan: Abdulkadir Akçiçek, İstanbul 1973, s.174.- 226.; Johan Gj ter Haar, “Ahmed Sirhindî'nin Nakşibendi Geleneğine Bakışı” Çev. Halil İbrahim Şimşek, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Tasavvuf İlim ve Araştırma Dergisi**, S.8, Ankara 2002,ss.199-208., s.199.

²² M. Reynolds, “Myths and Mysticism: A Longitudinal Perspective on İslam and Conflict in the North Caucasus”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 41, No.1, January 2005, pp.31-54., s.38.

²³ İmam-ı Rabbanî, **age**, s.105.

²⁴ Butrus Abu Manneh, “19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı'da Nakşî-Müceddidîlik”, Çev. Hür Mahmut Yücer, **Tasavvuf**, S.12, Ankara 2004, ss.265-291., s.268-269.; Reynolds, **agm**, s.39.

²⁵ Manneh, **agm**, s.273.

²⁶ Manneh, **age**, s.272.; Reynolds, **agm**, s.32.

²⁷ Halidiye kolu bu yaklaşımı nedeniyle “tarikat-ı siddikiyye” olarak anılmıştır. Manneh, **agm**, s.274. Aynı şekilde Vahhabilik de direnişçi bir hüviyete sahipti. Abdulvahhab da Sirhindî ve Mevlana Halid gibi İslam toplumu içinde yaşamakta, İslam'ın politik

gördükleri idarecileri de kendi belirledikleri doğru yola iletmek için kendilerini vazifeli gören Halidiye mensupları bunu temin etmek için devrin güçlü İslam devletlerinin ileri gelenleri ile yakın temas kuruyor, onları etkilemeye çalışıyorlardı.²⁸ Mevlana Halid seçkin bir tarikat oluşturma düşüncesindeydi bu nedenle halifelerine “*tarikata ulema dışında kimseyi bağlamamalarını*” yazmıştır.²⁹ Sırf ulema değil devlet adamları üzerinde de çalışan Nakşibendiler Osmanlı devlet adamları üzerinde bir hayli etkili olmuşlardır.³⁰ Bu dünyevî faaliyetlerin arkasında Mevlana Halid’in daha gençlik yıllarındaki benimsediği bir prensibinin etkisi bulunmaktadır. Kendisine son arzusunun soran şeyhine; “*din ve dinin kemâl ve kuvvet bulması için dünyayı da isterim*” şeklinde bir cevap verirken daha sonraki yayılma stratejisinin ip uçlarını vermektedir.³¹

Nakşibendiye ve Halidiye’nin burada rahatlıkla zikredebileceğimiz bir “cihad” veya “gazavat” çağrısı yoktur. Onlar daha çok peygamberin büyük cihad olarak nitelendirdiği nefis terbiyesi ile ilgiliymiş gibi görünmektedirler.³² Zaten kendisi Osmanlı ülkesinde yaşayan Mevlana Halid’in böyle bir söylemle ortaya çıkması anlamsız olurdu. Ancak Sirhindî’nin Seyyid Nakib Şeyh Ferid Buhârî’ye gönderdiği bir mektupta, “*Allahın ve resulünün düşmanlarına karşı düşmanlık göstermelidir. Ona salat ve selam olsun. Onları ihanete ve tahkire çalışmak; şekillerin hiç biri ile onları ağırlamamalı; asla onları meclislere sokmamalı; onlarla ünsiyet peyda etmemelidir. Onlara sert çıkmalı; imkan nisbetinde hiçbir iş için onlara müracaat etmemelidir.*”³³ şeklinde tavsiyelerde bulunmuştur. Bu ifadeler içerisinde her ne kadar doğrudan cihad ya da gazavata davet içeren ifadeler olmasa da Müslüman olmayanlara karşı katı ve düşmanca bir tutum sergilediği kolaylıkla anlaşılmaktadır. Yine benzer şekilde Şeyh Halid de müritlerine her namazdan sonra “İslam’a bağlı olan Osmanlı Devleti’nin üstünlüğünü sürdürmesi, lanetli Hıristiyan ve adî rafızîlerden oluşan düşmanlara karşı galip gelmesi için dua etmelerini” tavsiye etmiştir.³⁴ Burada da bir cihad çağrısı yoktur ancak bu görevi resmî ordularıyla yapmakta olan Osmanlı devletine gönülden destek verildiği ortadadır.

Lakin Halidiye ile bağlantısı ilerde izah edeceğimiz gibi gayet açık olan Müridizm hareketinin yürüttüğü gazavat kaynağını tam olarak nereden alıyordu sorusu hala önümüzde durmaktadır. Buna cevap vermeden önce biz Halidiye’nin Dağıstan’a nasıl ulaştığı ve nasıl bir yayıldığını anlamaya çalışacağız.

Bu meyanda ilk akla gelen kişi Çeçen asıllı İmam Mansurdur.³⁵ İmam Mansur’un asıl memleketi hakkında çeşitli spekülasyonlar olmakla birlikte³⁶ Rus kaynaklarından hareketle bazı

---

gücünün zayıfladığının farkındadır. Her üçü de bu vaziyetten kurtulmak için dîni bir silkiniş, arınma ve direniş gerektiğine inanıyorlar. Reynolds, agm, s.38.; Gammer, agm, s.210-212.

²⁸ Manneh, agm, s.275.

²⁹ Manneh, agm, s.270.

³⁰ İrfan Gündüz, **Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri**, İstanbul 1989.,s.249-250.

³¹ Gündüz, age, s.241-242.

³² Bu ilişkinin nasıl kurulabileceğini daha önce soran A. Knysh den sonra, M. Kemper de hala bu hususun yeterince açık olmadığını ifade etmektedir. Kemper, agm, s.42.

³³ İmam-ı Rabbanî, age, C.I, s362.

³⁴ Manneh, agm, s. 276.

³⁵ Gammer, agm, s.207.

³⁶ “Mansur’un ilk defa nerede ve ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Turin’deki devlet arşivlerini yıllarca araştıran Prof. Ottino, Mansur’un babasına yazdığı mektupları bulduğunu ileri sürerek yeni fikirler ortaya attı. Eğer bunların doğruluğuna inanılırsa, Mansur’un hayatındaki sırlara bir son vermekte fakat onu daha da ilginç kılmaktadır. Bu iddialara göre İmam Mansur, İtalyan bir maceraperest olan Giovanni Battista Boetti’dir. Monferrat’da bir noter’in oğlu olarak dünyaya gelen Boetti, tıp tahsili yapmak amacıyla 15 yaşında evden kaçmış ve çeşitli yerleri dolaşarak birçok maceralara atıldıktan sonra bir Dominik papazı olarak doğuya misyoner olarak gitmiştir. Anadolu, Filistin, Türkiye, Kıbrıs ve hatta St. Petersburg’a kadar giden ve buralarda birçok maceralar yaşayan Boetti sonunda Kürtlerin arasında Müslüman bir lider olarak ortaya

araştırmacılar Çeçenistan'ın Aldi (Alda, Elda) köyünde 1722 yılında doğduğunu iddia etmektedirler³⁷ ancak Meskhidze'ye göre o 1760 yılında doğmuştur.³⁸ İmam Mansur'un asıl adının Uşurma(n) olup³⁹ ilk eğitimini, Kur'an okuma-temel Arapça derslerini babası Şa'abazdan almıştır.⁴⁰ Onun daha sonra Nakşibendi tarikatına intisap ettiğini biliyoruz.⁴¹ Bu konuda kesin bilgi yoktur, daha çok anonim ve şifahi bilgiler, söylenceler bu şekilde bilgi vermektedir. Genellikle "gazavat" propagandası yaparak, vaazlar vererek gezdiği hakkında bilgiler vardır.⁴² Onun gazavat propagandası yapması ve İmamlık unvanına sahip oluşuna ilişkin çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan birisinde: Mansur rüyasında cennetten düşerek Tanrıya şükretmeye başlar.

çıkılmaktadır. Onları emrinde toplayarak ortaya çıkılmaktadır. Onları emrinde toplayarak Bitlis, Van, Ahılkelek ve hatta Tiflis'i yağmalamıştır." John F. Baddeley, (çev. Murat Özden), Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, İstanbul, 1996.,s.72-73 Mansur'un ilk ortaya çıkışı konusu bir tarafa bırakılırsa onun ilk askeri hareketleri hakkında başka hiçbir delil yoktur. O yüzden bu olayların esas akışını bulmak için başka kaynaklardan da yararlanmak zorundayız. Zaten içeriğinden de anlaşıldığı gibi Ottino'nun ileri sürdüğü bu iddialar tamamen bir hayal gücünün eseridir. Bu konuyla ilgili olarak en güvenli kaynak kabul edebileceğimiz Rus arşivlerinde (ve Osmanlı Arşiv kayıtları ile seyahatnamelerde) ise onun ilk yıllarıyla ilgili sabit bir vesika yoktur. Baddeley, age,s.72-73 Halbuki, A. A. Bezbarodko'nun Çariçe Katerina'ya sunduğu 'Grek Projesi'nin başka bir rivayette Giovanni Battista Boetti tarafından sunulmak istendiği ancak Prens Potyemkin'in onu kendisine rakip olarak gördüğü için engellediği iddia edilmektedir. Boetti'nin Mansur'la aynı kişi olduğu bilgisini veren Vinogradov'un bu bilgiyi Lev Nikolayevič Tolsyoy'dan alıntı yaptığı ve Boetti ile Mansur'un aynı kişi olduğunu inandırıldığı bilinmektedir. Artık Boetti'nin kendince bir takım siyasal projeler geliştirerek büyük devletlerin yöneticilerine sunan başka bir kişilik olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Julietta Meskhidze, "İmam Shaykh Mansur: a few stanzas to a familiar portrait", *Central Asian Survey* (2002) 21(3), 301-324; Müslüman bir ilim adamı olan Kazım Bek, Mansur'un dini eğitimini Buhara'da almış Orenburglu bir Tatar olduğunu ileri sürerken Rus askeri raporları da onun (Osmanlı kaynakları ile paralel olarak) Aldi'de doğan bir Çeçen olduğunu ve eğitimini Dağıstan'da tamamladığını yazmaktadır. Potto'ya göre ise bu bilgiler, tamamen Çeçenlerden alınmıştır. Çünkü onlar da böylesine ünlü bir lidere sahip çıkmak istemişlerdir. Baddeley,age,s.72-73.; Kadircan Kafli, Şimali Kafkasya, İstanbul, 1942.,s.81. Iorga ise Mansur'un Nogay asıllı olduğunu iddia etmektedir. Iorga, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1948. C.V, s.43. Bennigsen ve Paul B. Henze Mansur'un Çeçen asıllı olduğunu, Boetti'nin iddialarının aslının olmadığı görüşündedirler. Henze, Paul B., Kafkaslarda Ateş ve Kılıç: 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi, Çev: Akın Kösetorunu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1985., s.33.

³⁷ Baddeley, age, s.72-73.; Bennigsen-Quelquejay, age, (1994), s.93-94.; Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri** (1856-1876), Ankara, 1997., s.38.; Barlas, age, s.41-42.; Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. I-II-III., İstanbul, 1296.,C.3., (1296), s.245.; Kafli,age,s.80.; Ahmet Akmaz, **Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketi (Doğuşu)**, Kayseri, 1994., age,s.61.; Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", **Genel Türk Tarihi**,Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: IX, ss.641-679., agm, ss.641-679.; Mitat Çelikpala, Search For A Common North Caucasian Identity: The Mountaineers' Attempts For Survival And Unity In Response To The Russian Rule, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Ankara, 2002., age, s.34. Bir iddiaya göre 1732 yılında Ailesi Elistanzhkhoy'un taip'ine mensuptur ve Ichkerya'dan Aldi'ye taşınmıştır. Meskhidze, agm.

³⁸ Meskhidze, agm.

³⁹ Alexandre Bennigsen, , Lemercier C. Quelquejay, **Stepte Ezan Sesleri**, (çev. Nezih Uzel) İstanbul, 1994., s.93-94.; Cafer Barlas, **Dünü Bugünü ile Kuzey Kafkasya Özgürlük Mücadelesi**, İstanbul, 1999.,s.41-42.; Cevdet Paşa, age,C.3, (1296), s.239.; Kafli, age,s.80.; Akmaz,age,s.75.; Necmettin Bardakçı, "Kafkasya'nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü"., ss.322-341.

⁴⁰ Meskhidze, agm.

⁴¹ Çeçen-Dağıstan bölgesinde kulaktan kulağa yayılmış olan bir söylenceye göre, Mansur Uşurma Nakşibendiyye'ye mensuptur ve bu tarikata ilk defa ya Buhara'ya yahut daha da muhtemelen Mekke'ye gitmek için Kuzey Kafkasya'dan geçen Buharalı birkaç hacı vasıtasıyla girmiştir. Bazı Rus kaynakları onun nesebinin Orta Asyalı olduğunu söylemektedir. Tiflis'de çıkan Kavkaz dergisinde yayınlanan "Müridizm ve Müritler" adlı incelemesinde bu zatı bizzat Buhara doğumlu birisi olmasa da bilgisini ve fanatizmini Buharalılardan almış olan Orenburg steplerinde doğmuş bir kişi olarak takdim eden N.Y. Hannikov bunlardandır. Bu hüküm yanlıştır. "Asar-ı Dağıstan" adlı eserinde Dağıstanlı Hasan El Kadiri ve diğer bazı kimseler de Mansur'un Osmanlı İmparatorluğu'nun bir bölgesinde tarikata girdiğini ve Çerkeslerle Dağıstanlıları Ruslara karşı yapılan cihada katılmaya teşvik etmek için Türkler tarafından gönderilmiş olduğunu ifade etmektedirler. Bu kanaat da doğru değildir. Zira Osmanlı arşiv kayıtları Türk otoritelerinin Mansur'un 1785'de Ruslar üzerine ilk başarısından önceki her türlü faaliyetinden habersiz olduklarını göstermektedir. Şu halde onun Buhara menşe'li olduğu tezi gibi Anadolu neslinden olduğu tezinin de terk edilmesi gerekmektedir. Bennigsen-Quelquejay, age, (1994), s.93-94.; Cevdet Paşa,age,C.3, s.245.; Kafkasya'da kutsal savaşı teşvik eden ilk Nakşibendi olan Mansur kendisinden sonra hiçbir halef bırakmamıştır. Onun macerası çok kısa sürmüş, onu takip eden Rus baskısı ise çok sert olmuştur. Onun bütün taraftarlarının ve tarikat müntesiplerinin kendisiyle birlikte ortadan kaybolmuş olmaları da mümkündür. Her halükârda Nakşibendiler kırk yıllık bir süre için Kafkasya'da göz önünden kaybolmuşlardır. Bennigsen-Quelquejay, age, (1994), s.95.; Bardakçı, agm, ss.322-341.

⁴² Reynolds, agm, s.36.

Sabah kardeşlerine öleceğini söyler ancak yeniden dirilebileceği için bedenini gömmemelerini istemektedir. Başka bir rivayette ise; Mansur'un daha koyun yaydığı zamandan önce evliliğinin aşikâr olduğu ve Hz. Muhammed'in Şeyh'e imanı zayıflatılmış ve günaha düşürülmüş insanların itikadını güçlendirmek ve dünyanın sonunun geldiğini ifşa etmek için kendi imamlığını ilan etmesini emrettiği hikâyesi anlatılmaktadır. Diğer bir söylencede ise Allah'ın emirleri Uşurma'ya peygamber tarafından gönderilen iki atlı tarafından getirilmiştir. Gece yarısında onun evinin avlusuna girerek bağırarak: “es-salam ‘aleyküm ya İmam!” ve ona görevini tebliğ ettiler. Uşurum, sanki bir mahkemedeymiş gibi, alçak gönüllü bir şekilde insanlara bu bilgiyi ilân etme cesaretine sahip olmadığını söyledi, fakat onlar, onu ilân etmesinin gerekli olduğuna onu iknâ ettiler. Uşurma insanları bir araya toplayacağına inandıktan sonra üç gecesini oruç tutarak ve dua ederek geçirmiş üçüncü kez aynı rüyayı gördükten sonra görevlendirildiğini ilân etmiştir.⁴³

Rus askeri raporlarına dayanan Baddeley, onun tahsilini Dağıstan'da yaptığını bildiriyor. Ancak tahsilini tamamlamadan geri döndüğünü ve çevresinde yüksek ahlak ve seciyesiyle tanındığını yazıyor.⁴⁴ Rus tarihçilerinin onun hakkında “*sahte peygamber*” tabirini kullandıklarını ve onun çeşitli Avrupa dillerini konuşması, sanatla içli dışlı olması gibi bazı net olmayan bilgilerden hareketle savaş pratiğini Avrupa'da yapmış gizli bir dönek olduğunu iddia etmektedirler.⁴⁵ Ferah Ali Paşa'nın onun hakkında bilgi toplaması için Çeçenistan'a yolladığı Kadıoğlu Mehmet Ağa Mansur'u “uzun boylu, açık kaşlı, kumral sakallı, tek kat elbiseye sahip” olarak tarif etmekte ve onun, sade, temiz ve mütevazı bir evde ikâmet ettiğini bildirmektedir. Ayrıca Kadıoğlu bütün bunlarla birlikte Mansur'un cahil bir kaz çobanı olduğunu ve sadece halka nasihatler edip gezdiğini rapor etmektedir.⁴⁶ İmam Mansur'un küçüklüğünde koyun ve kaz çobanlığı yaptığı,⁴⁷ gazavat propagandasına başlamadan önce Dağıstan'a tahsil görmeye gittiği ve Nakşibendi tarikatına da orada intisap ettiği söylenebilir. Dağıstan'dan döndükten sonra da kendisini “gazavat” fikrine adanmış olmalıdır. Görüldüğü üzere Kafkasya'nın bu ilk İmamı tarihin sisleri arasında bize belli belirsiz gözükmektedir. Şu kadarını söyleyebiliriz ki, O, Kafkasya'daki ilk Nakşibendî müntesiplerinden olup, istilacı Ruslara karşı ilk ciddî direniş hareketini başlatan kişidir. Onun Ruslarla yakınlık kurulmaması, müskirat kullanılmaması ve imansız Ruslara karşı gazavat yapılması gibi prensiplerinin kendisinden otuz yıl sonra Gazi Muhammed ile başlayan Nakşibendî-Halidî Müridizmin prensipleriyle bire bir uyumaktadır.

Mansur'un nereden el aldığı tam olarak belli değilse de Halidiye'nin Kafkasya'da yayılışı üzerine bazı bilgilere sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. Mevlana Halid tarikatın hızlı yayılması için diğer tarikatlarda görülmeyen bir şekilde çok sayıda halifelik dağıtmıştır. Bu yolla İslam dünyasında yaygınlık kazanmayı amaçlıyordu.⁴⁸ Mevlana Halid'in halifelerinden birisi olan Şeyh İsmail Kurdumurî tarikatı yaymak amacıyla Kafkasya'ya gitmiş ve Şirvan'a yerleşmiştir. Orada 1810'lu yıllarda Kafkasya bölgesinde özellikle Kuzey Azerbaycan ve Dağıstan da faaliyet gösteren Kurdumurî de kendisine bölgeden halifeler edinmiştir. Bunlardan birisi olan Şeyh Has Muhammed Şirvanî tarikatın özellikle Dağıstan'da yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır.⁴⁹

⁴³ Julius Von Klaproth, *Travels In The Caucasus And Georgia*, Translater: F. Shaberl, London, 1814., s.212.; Meskhidze, **agm**.

⁴⁴ Barlas, **age**, s.41-42.; Baddeley, **age**, s.72-73.; Bennigsen-Quelquejay sadece tarikat terbiyesi aldığından bahsediyor ancak medrese eğitimi alıp almadığı hakkında bilgi vermiyorlar. Bennigsen-Quelquejay, **age**, (1994), s.93-94.;

⁴⁵ Captain Spencer, *Turkey, Russia, The Black Sea And Circassia*, London, 1854., s.351.

⁴⁶ Haşim Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, (yazma), No:1564., 33a-33b.; Cevdet Paşa, **age**, C.3, (1296), s.240.; Kafli, **age**, s.80.

⁴⁷ Cevdet Paşa, **age**, C.3, (1296), s.240-245.; Barlas, **age**, s.41-42. Kafli, **age**, s.80.

⁴⁸ Mevlana Halid daha hayattayken 116 halifelik tevdi etmiştir. Gündüz, **age**, s.243.

⁴⁹ Gammer, **agm**, s.207.; Aytek Kundukh, **Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)**, Hazırlayan: Tarık Cemal Kutlu, İstanbul 1987, s.43.

Has Muhammed'in Kadı Muhammed Yaraglı'den yedi sene boyunca ders aldığını bildiren Gralewski, onun bu süre sonunda Şirvan'a gittiğini ve orada Şeyh İsmail Kurdumuri'den de bir yıl ders aldığını belirtmektedir. “*Sonra tekrar Hocası Muhammed Yaraglı'nın yanına dönerek ona 'Müridizm'den veya Halidiye tarikatından bahsetti: Ona göre bu öğretiyi inanca güç verdiği gibi, halkı düzelterek onları günahlardan uzaklaştırıyordu. Ayrıca Müridizm Müslümanları gavurların boyunduruğundan kurtararak onlara özgürlük kazandırıyordu*”.⁵⁰ Bu bilgiler hoşuna giden ve Müridizmi daha tafsilatlı öğrenmek isteyen Yaraglı'yi Has Muhammed, Şeyh İsmail Kurdumuri'nin dergahına davet etmiştir. Yaraglı'nın Has Muhammed'le birlikte gittiğini belirten Gralewski tam olarak nereye gittiklerinin bilinmediğini de sözlerine eklemektedir.⁵¹ Buradaki eksikliği K.İ. Pruşanovskiy'e dayanarak Bliyev doldurmaktadır; Yaraglı ve Has Muhammed'in birlikte Şirvan'a İsmail Kurdumuri'nin dergahına gittiklerini bildirmektedir.⁵² Yukarıda adı geçen Has Muhammed'den Moshe Gammer Şeyh Has Muhammed Şirvanî diye bahsetmektedir. Ona göre Has Muhammed Şeyh İsmail Kurdumuri'nin halifesi olup Şeyh Muhammed Yaraglı'ye de Şeyh Cemaleddin Gazikumukî'ye de el veren kişidir. Moshe Gammer bu bilgileri Cemaleddin Gazikumukî'nin “el adâb el marziye fi tarîkat-ı Nakşibendiyye” isimli eserine ve Rus arşiv materyallerine dayandırmaktadır.⁵³ Aralarındaki ortak nokta Halidiye ile Muhammed Yaraglı ve Cemaleddin Gazikumukî'yi ilişkilendiren kişi Has Muhammed Şirvanî olduğu bilgisini vermeleridir.⁵⁴ Halidiye'nin Dağıstan silsilesinde Has Muhammed'in adı geçtiğine göre Has Muhammed, Yaraglı'yi Şeyh İsmail Kurdumuri ile bir araya getirmesinden sonra Kurdumuri'nin onu Has Muhammed'in nezaretine verdiği anlaşılmaktadır.

Reynolds'un Hamid Algar'a dayandırarak verdiği bilgiye göre Molla Muhammed Yaraglı 1824 yılında din alimi olarak ortaya çıkarak kendisini Kafkasyalılara Ruslara karşı Kafkasyalıları yönetecek bir lider olarak takdim etmiş hatta meşhur Abrek, Çeçen Beybolat Taymazov'u da askerî lider olarak atayarak Ruslara karşı Osset, Çeçen, ve bazı Dağıstan kabilelerinden devşirilmiş karma bir birlik oluşturmuş olduğunu ifade ediyor.⁵⁵ Halbuki Şamil kendi vasiyetnamesinde Ruslarla mücadeleyi yürüten Gazi Muhammed'i, Hamzat'ı ve kendisini “imam” olarak takdim ederken Yaraglı'den sadece “mürşid” olarak bahsetmektedir. Zaten eldeki veriler Yaraglı'nın böyle bir liderlik davasıyla ortaya çıktığı tezini destekler nitelikte gözükmemektedir. Diğer taraftan Şamil'in verdiği bu bilgi tersinden okunduğunda bu üç imamın şeyhlik, mürşidlik gibi bir hüviyetlerinin olmadığını da açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁵⁶ Kemper ise Cemaldeddin Gazikumukî'nin Gazi Muhammed'e Ruslara karşı “gazavat” izni vermemesi üzerine Gazi Muhammed'in Cemaleddin'in de şeyhi olan Şeyh Muhammed Yaraglı'ye giderek gazavat için onu ikna etmekle kalmayıp aynı zamanda Gazikumukî'nin Yaraglı ile arasını bozduğunu ileri sürmektedir. Kemper bu bilgileri bir hikayeye dayandırmaktadır. Oysa ki kendisi her iki şeyhin de “cihad” ya da “gazavat” a çağrı olarak

⁵⁰ Mateusz Gralewski, *Kaukaz Wspomnienia z Dwunastoletniej Niewoli*, Lwow 1877, s.190-191-192.; Bliyev, *age*, s.161. Aynı hikaye'yi Semen Esadze'ye dayanarak anlatan Bliyev, Has Muhammed'in Yaraglı'nın yanından ayrıldıktan sonra Şirvan'a değil kendi öz memleketi olan Buhara'ya döndüğünü ve oranın en iyi alimlerinden ders aldıktan sonra edindiği bilgileri paylaşmak üzere Yaraglı'nın yanına döner. Yaraglı'ye kendisine Şeyh İsmail Kurdumuri'nin dergahına gitmeyi teklif eder. Блийев, *age*, s.165.

⁵¹ Gralewski, *age*, s.192.; Tarık Cemal Kutlu, Muhammed Yaraglı'nın, İsmail Kurdumuri'den aldığı icazetle Yaraglı'da kurduğu medresede “küfre karşı ilimle eylemi birleştiren” bir söylemin sözcülüğünü yaptığını ifade etmektedir. Tarık Cemal Kutlu, Çeçen Direniş Tarihi, İstanbul 2005, s.193.

⁵² Блийев, *age*, s.164.

⁵³ Gammer, *agm*, s.207.

⁵⁴ Блийев, *age*, s.168.

⁵⁵ Reynolds, *agm*, s.37.

⁵⁶ Dibir M. Muhammedov, “Shamil's Testament”, *Central Asian Survey* (2002) 21(3), 241–244., s.241.

anlaşılabilecek kayıtlı bir söylemlerinin bulunmadığını belirtmektedir.⁵⁷ Diğer taraftan Dağıstanlı Avar Hasan Dibir'in kendi el yazısıyla kaleme aldığı tarihinde olay çok farklı aktarılmaktadır. Hasan Dibir'e göre; "Gazi Muhammed Gazikumuk'a gittiğinde Cemaleddin Gazikumukî'yi ziyaret eder ve orada ondan el alır. Cemaleddin Gazikumukî kendi mürşidi olduğunu söylediği Kurla'da ikamet eden Muhammed Yaraglı'nın yanına gitmesini tarikatı bir de ondan almasını salık verir. Gazi Muhammed önce Genup'a gider ve oradaki insanlara tarikatı anlatır ve kendisi de intisap ettiği tarikatın öğretilerine uygun yaşamaya başlar. Gazi Muhammed sonra Yaraglı'nın yanına Kuralı'ya gider. Üç gün onun yanında kalır, Aslan Han ile arasında geçenleri anlatır. Yaraglı Gazi Muhammed'in yaptıklarından memnun olur. Gazi Muhammed Yaraglı'dan de tarikat dersi alır. Üstelik Gazi Muhammed'e başkalarına tarikat verme yetkisi de verilmiştir".⁵⁸ Bu aşamadan sonra Gazi Muhammed "eylemsel Müridizm" de denilebilecek "gazavat" hareketini başlatmıştır.⁵⁹ Kemper'in söylediklerini aklımızın bir köşesinde tutmakla birlikte Gralowski'den yukarıda aktardığımız şu cümle üzerinde biraz daha dikkatli durmayı gerektirmektedir: "Müridizm, Müslümanları gavurların boyunduruğundan kurtararak onlara özgürlük kazandırıyor". Müridizm bunu nasıl yapıyordu? Bunu insanları Ruslara karşı "gazavat"a yönlendirerek, motive ederek yapıyor olamaz mı?

Bu sorulara Grigorantz'ın Kafkasya'da önemli operasyonları yönetmiş General Passek'ten aktardığı Şeyh Muhammed Yaraglı'nın bir söylevi cevap olabilecek içeriğe sahiptir: "*Size peygamberimizin yasalarındaki kutsal gerçekleri açıklamak için en uygun anı seçmekten ve şu anda bulunduğum en uygun hükümlere başvurmaktan başka bir şey bilmiyorum. Yaşam tarzımıza göre ne Müslüman, ne Hıristiyan ne de putperestiz; bununla birlikte insan bu dünyada her şeyin en iyisi olduğuna inandığı şeye tutunmalıdır, bu da atalarımızın en yüze inancıdır.*

Bu inancın ilk buyruğu en geniş özgürlüktür.

Hiçbir Müslüman bir başkasının kölesi veya uyrucu olamaz, hele hele dinimizi güçlendirmek ve yaymak yerine onu sadece baskı altında tutan bir yabancı halkın hizmetinde hiç yaşayamaz.

Bu yasanın ikinci buyruğu birinciyle özdeştir, çünkü ikisi birbirine bağlıdır: Bu yasa gazavat, inançsızlara karşı savaşmayı ve bunun şeriat yani İslam hukuku ile tamamlanmasını emreder.

⁵⁷ Kemper, **agm**, s. 44-45. Aytek Kundukh Kafkasya'da hiçbir zaman "cihad" ilan edilmediğini bunu yapabilmek için hilafet kurumuna sahip olmak gerektiğini ileri sürmektedir. Kafkasya'da ilan edilen şeyin özgürlük ve bağımsızlıkları uğrunda "gazavat" ilan ettiklerini iddia etmektedir. Kundukh, **age**, s. 21-22. Ancak aynı Kundukh yaraglı'nın ağzından "dağın ilk görevi özgürlük uğrunda gazavat, yani kutsal cihat olmalıdır..." şeklinde bilgi verirken kendisini tekzip etmektedir. Kundukh, **age**, s. 43. Kundukh Müridizmin ne olduğundan çok ne olmadığını anlatmaya çalışmaktadır. Bunu yapmasının sebebi de Müridizm hakkında yazılan menfi şeyler cevap vermektir. Özellikle Rusların Kafkasya'da müritlerin yürüttüğü mücadeleyi dünyaya bir özgürlük mücadelesi değil de Hıristiyanlara karşı yürütülen bir kutsal savaş yani "cihad" olarak takdim etmelerinin Avrupa kamuoyunda Müridizmin direniş hareketinin aleyhine bir tepki oluşması kaygısıyla dile getirilmiş bir yorumlama söz konusudur.

⁵⁸ Gazi Muhammed'in Gazikumuk Hanı aslan Han ile aralarında bir münakaşa olmuştur. Gazi Muhammed Han'ı şeriatı uygulamadığı için çok sert bir dille uyarmıştır. Yaraglı, Gazi Muhammed'in han'a karşı sergilediği tavır beğenmiştir. Hasan Dibir, Tarih-i Hasan, Hazırlayan Nurmhammed Muhammed, *Muhammed Tahir el-Karaki'nin Dağıstan Kılıçlarının Parlaması, İstanbul 1999'un içinde*, s.48-49-50. Diğer bir husus da Gazi Muhammed'e başkalarına tarikat verme yetkisinin verilmesidir. Bu husus özellikle gayrimüslim tarihçiler tarafından yanlış yorumlanmaktadır. Bu yetkiden hareketle Gazi Muhammed ve sonraki imamları da aynı zamanda halife ya da şeyh oldukları zehabına kapılmaktadırlar. Halbuki bu yetki Nakşibendî-Halidilikte "vekil" diye bilinen ve sadece "tevbe" ve küçük dersleri verme yetkisine sahip olan bilgili ya da tecrübeli müritlere verilebilen bir yetkidir. Hala aynı sistem Nakşî-Halidi yapılanmaları içerisinde işlerliğini devam ettirmektedir. Bu bilgileri Tarikatlar ve Kafkasya Müridizmi hakkındaki derin bilgisini benimle paylaşmaktan imtina etmeyen, teolog dostum Murat Ünal'a borçluyum.

⁵⁹ "Eylemsel Müridizm" kavramını Tarık Cemal Kutlu'ya borçluyum. Tarık Cemal Kutlu, **age**, s.195.

Şeriatı gözetmeyen ve inançsızlara kılıç çekmeyen kim olursa olsun, Allah'ın peygamberinin bize söz verdiği selametin ışığını asla göremeyecektir. Şeriatın kuralını izlemeyi benimseyen kişi bu dünyanın nimetlerinden isteyerek vazgeçmelidir. Servetini kanını tanrısının zaferine adanmalı, savaş çağrısına kulak vererek, evini, karısını, çocuğunu terk etmelidir..."⁶⁰ Eğer bu ifadelerin gerçekten de Şeyh Muhammed Yaraglı'ya ait olduğuna inanacak olursak, gazavat'ın Nakşibendî-Halidilikle bağlantısını dolaylı bir şekilde kurmuş oluruz.

Tarih-i Hasan'da anlatılanların doğru olma ihtimali yüksektir. Zira Aslan Han, Gazi Muhammed'i çağırdığında ona hitaben; *"Bu fitne nedir? Neden sen bu halkı belaya sokmaktasın, kendi başına da dert açmaktasın. Neden bir köşeye çekilip dinlenmezsin."* diye çıkmıştır. Gazi Muhammed de bunun üzerine ona şeriatı uygulamasını sert bir dille söylemiştir.⁶¹ Birbirinin devamı olan bu olayları doğrulayan bilgiyi Gralewski'den öğreniyoruz. Gralewski, hatıratında; *"1824 yılının Mart ayında Kafkasya Genel Valisi Yermolov'un Aslan Han'ı çağırarak müritlerin bu yaptıklarına bir son vermesini istedi. Aslan Han da Şeyh Muhammed Yaraglı'ya bu duruma bir son vermesini söyler. Yaraglı de ona, eğer Ruslar düşman olursa o zaman Hanın da işine gelir çünkü böyle bir durumda Ruslar onun hizmetine ihtiyaç duyacaktır. Eğer Ruslar Dağıstan'ı alırlarsa o zaman ne Han ne de hanlık kalır, hatta insanların bugün sahip oldukları özgürlük bile kalmaz şeklinde cevap vermiştir."*⁶² Aslan Han'ın Gazi Muhammed'i çağırıp uyarmasının altında da Yermolov'un verdiği ültimatının etkisinin olduğu söylenebilir. Buraya kadar anlattıklarımızdan Has Muhammed Şirvanî'den sonra Nakşibendî-Halidiye'nin Kafkasya'da yayılmasında en etkili kaynak kişinin Şeyh Muhammed Yaraglı olduğu çok kesin bir şekilde ileri sürülebilir ki bunu zaten Şamil'in vasiyetnamesinden de teyit etmiştik.

Diğer taraftan Kafkasya'daki Halidî şeyhlerinin gazavatı teşvik edecek söylemlerinin olmaması onların gazavata karşı oldukları anlamına gelmez. Zımnın de olsa bu mücadeleyi destekledikleri söylenebilir. Bunun için yeterli cesareti ve meşruiyet zeminini Nakşibendiye ve Halidiye şeyhlerinin söylemlerinde bulamaları da ayetler ve hadisler içerisinde yeterince ikna edici delil bulacaklarını söylemek yanlış olmaz.⁶³ Zira her üç imam da medresede tahsil görmüş, Arapça, Kur'an ve hadis bilen insanlardır. Gazavatla ilgili ayet ve hadisleri bildiklerinden şüphe dilemez.⁶⁴ Üstelik Şamil'in hem mürşidi hem de kayınpederi olan Cemaleddin Gazikumukî, Şamil'in teslim oluşuna kadar onun yanında bulunmuş, hatta Kafkasya'daki "gazavat"a yardım etmesi için Osmanlı Devleti'nin o zamanki şeyhülislamına mektup yazmıştır. Bununla birlikte bazı Rus yazarlarının iddia ettiği gibi "gazavat" eylemi sadece ganimet elde etme arzusu ve İslam'ın kafirlerle savaşı salık veren ayetlerine dayanmıyordu.⁶⁵ Elbette dağlıların topraklarına istila ve kolonizasyon amacıyla giren yabancılar vardı ve kendilerini, topraklarını ve namuslarını

⁶⁰ Alexandre Grigorianz, **Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez**, Çev.Doğan Yurdakul, Yeni Binyıl yayınları, İstanbul (Basım tarihi belirtilmemiş), s.74.

⁶¹ Hasan Dibir, **age**, s.48.

⁶² Gralewski, **age**, s.203.

⁶³ Блив, **age**, s.164.

⁶⁴ Enfal suresi 60. Ayette: "Düşmanlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın. Savaş atları yetiştirin ki bu hazırlıkla Allah'ın düşmanlarını, sizin düşmanlarınızı ve onların ötesinde sizin bilemeyip de, ancak Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutup yıldırabilirsiniz. Allah yolunda her ne harcansanız, onun karşılığı size eksiksiz ödenir, size asla haksızlık yapılmaz."; Nakşibendiye'nin Türkiye'deki önde gelen şeyhlerinden olup Kafkasya asıllı olan Mehmet Zahid Kotku, "Din ilmini, şeriat ilmini talep edenlerin hali fi sebilillah gazaya ve cihada giden bahtiyarlar gibidirler" şeklindeki bir hadisi kendi kaleme aldığı cihad risalesinde zikretmektedir. Mehmet Zahit Kotku, Cihad (Risalesi), Seha Neşriyat, İstanbul 1984. S. 24.

⁶⁵ Блив, **age**, s.164.

bu istilacılara karşı savunma dürtüsü de “gazavat” eyleminin en önemli motive edici unsurlarından birisi idi.⁶⁶

Kafkasya’da Halidiye’nin bu kolu dışında Kemper’in tespitlerine göre, bir de Abdurrahman El- Suguří’nin temsil ettiği gazavat mirasını devam ettiren ikinci bir Nakşibendiye kolu vardır. Suguří’nin Kafkasya’da en ateşli gazavat taraftarı olduğu ancak Şamille arasının açık olması nedeniyle hiçbir sefere katılmadığı bilinmektedir. Suguří’nin gazavat hususundaki katılığını onun hicret ve gazavat hakkındaki fikirlerinden anlıyoruz. Suguří’ye göre, “eğer bir Müslüman toprağı gayrimüslimlerin eline geçerse, ve eğer savaşarak geri alma ümidi de yoksa, bu durumda kafir idaresi altına Müslümanlar İslam’ın gereklerini tam olarak yerine getiremeyecekleri için başka bir İslam toprağına hicret etmeleri gerekir.” Zira ona göre bu hicret “cihad” yapmayı mümkün kılacaktır.⁶⁷ Kemper yukarıda bahsettiğimiz, Molla Muhammed Yaraglı ve Cemaleddin Gazikumukî’nin temsil ettiği kolu cihad karşıtı ve Şirvan merkezli olarak takdim etmektedir. Lakin Suguří’nin kimden el aldığı hususunda sessiz kalmaktadır.⁶⁸ Üstelik Kafkasya’da gazavatı yürütenler Suguří’nin müritleri değil Yaraglı ve Gazikumukî’nin müritleri olmuştur.

Müridizmin Siyasallaşması ve Kafkasya’da Yayılma Stratejisi

Halidiye’nin Şeyh Muhammed Yaraglı, Cemaleddin Gazikumukî, ve Abdurrahman El- Suguří gibi Dağıstan’ın yerli halkından ve medrese mensubu kişiler tarafından organize bir hale getirilerek yayılması Halidiye’nin yayılma stratejisine uygun bir şekilde vaazlar, keramet anlatıları yoluyla yapılan propagandalarla gerçekleştiriliyordu. Lakin Halidiye’nin bu zatlar eliyle yayılmaya başlamasından da önce özellikle Çeçen bölgesinde ve bütün Kafkasya’da organize olmayan bir direniş hareketi vardı.⁶⁹ Bu direniş hareketi Çeçenistan hariç diğer bölgelerde ideolojik bir içerikten mahrumdu. Çeçenistan’da ise İmam Mansur’un hatırası hala canlı idi ve onun zamanında Rus istilasına karşı Müslüman topraklarını savunma, gayrimüslimlerin boyunduruğı altında yaşamama prensibine sahip çıkanlar bulunmaktaydı. Ancak bu bile çok sınırlı bir kesimi ihtiva ediyordu. Kuzey Kafkasya’da genel olarak kolonizasyon bölgelerine yakın olanlar daha sert savunma yapan bir tavır sergilerken, iç kesimler bekle gör politikası güdüyorlardı. Kafkasya’nın bütün tarihi boyunca olduğu gibi sınırlı geçim kaynakları yüzünden dağlılar eksiklerini tamamlamak için etrafa yağma ve çapul amaçlı akınlarını yapmaya devam ediyorlardı.⁷⁰ Rusların kolonizasyon uygulamaları ile birlikte bu akınlar, Rus Kozaklarının yerleşim birimleri olan *stanitsaları*, Rus karakollarını, zaman zaman da kalabalık gruplar halinde Rusların Kafkas hattı üzerinde kurdukları ordugah şehirlerini hedef alıyorlardı. Bu aynı zamanda Rus yayılmacılığına bir tepki idi. Organize olamamış bir yurt savunması idi.

Halidiye’nin bölgeye gelmesiyle birlikte bu mücadelenin bazı dinî söylem ve argümanlarla desteklenmesi söz konusu oldu. Bu hareketlenmede elbette Rusların bölgedeki

⁶⁶ Moshe Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan*, London 1994, s.43.

⁶⁷ Kemper, *agm*, s.48-49-50.

⁶⁸ Kemper, *agm*, s.42.

⁶⁹ Блиев, *age*, s.158.

⁷⁰ Eric Hobsbawm, *Haydutlar*, Çev. Fatma Taşkent, İstanbul 1990, s.22.

çendereyi sıkılaştırmalarının da doğrudan etkisi olacaktır.⁷¹ Ancak bidayette bu çok yavaş oldu ve kapalı tarikat birimleri arasında yapıldı. Halidiye'nin en çok üzerinde durduğu konular; şeriata tam ve titizce riayet ile peygamberin sünnetine uygun yaşama düsturu idi. Müslümanların yaşadıkları bölgelerde bu öncelikli hususları temin etmeleri gerekiyordu. Bu nedenle propaganda faaliyetlerine ağırlık verdiler. Halidiye dergahlarındaki kapalı devre vaaz metodları terk edilerek kitlelere açık doğrudan hitap etme metodu benimsendi. Bu işi de yine tarikat müntesibi olanlar yapacaklardı. Bu maksatla tarikatın teşkilat şeması kullanılarak daha militarist bir paralel yapı oluşturuldu ve bunun en tepesindeki şahsa da "imam" olarak hitap edildi. Seçilen ilk imam ise Gazi Muhammed olmuştur.⁷² Üç imam da tarikat müntesibi olmakla beraber onların oluşturdukları savaşçı birliklere katılanların hepsi tarikat müntesibi değildi. Yapılmaya çalışılan şey herkesi tarikat mensubu yapmak değil, insanların şeriat kurallarına riayet etmelerini ve peygamber sünnetine uygun yaşamalarını temin etmektir. İlk zamanlarda Peygamberin tebliğ metodunu kullanmayı tercih ettiler. Bu maksatla İmam Gazi Muhammed düğün alayı gibi alaylar düzerek aul aul dolaşarak şeriat propagandası yapıyor, gittikleri aullardaki insanları şeriat kurallarını kendi gündelik hayatlarına uygulamaları için ikna etmeye çalışıyordu.⁷³ Gazi Muhammed bir süre böyle propaganda yaptıktan sonra bütün Dağıstan ve Çeçenistan halkını hedef alan bir manifesto yayımlamıştır. Bu manifestoda: "Bizler Allah'a mûtî olmuş kullarız. İşimizin doğruluğundan er geç bu arzumuzun başarı kazanıp sonuçlanacağından eminiz; kalbimizdeki inançtan güç buluyoruz. Dini yaşayanların dostlarıyız biz. Allah'ı anlamayan günahkarlar bizim düşmanlarımızdır. Bilmiş olunuz ki, biz yemin etmişiz, yaratanın dinini korumaya ve onu yüceltmek üzere kendimizi kurban etmeye"⁷⁴ Burada Ruslardan bahsetmiyor, "Allah'ı anlamayan bütün günahkarlar" ifadesi ile Müslüman Avar dahi olsa eğer Allah'ın emirlerine yani şeriata uygun yaşamıyorsa onu daha baştan düşman ilan ediyor. Bu çok kökten bir ötekileştirmedir. Daha yolun başında kendi halkını dahi karşısına alan çılgınca bir harekettir. Kellesini koltuğuna almış bir dava adamının çok net tavrını burada sarıh bir şekilde görüyoruz. Bu tavır en yakındakiler dahil karşısına aldığı insanları ilan ettikleri öğretisi üzerinde düşünmeye zorlamakta, kendilerinin dikkate alınmasını sağlamaktadır.

Gazi Muhammed manifestosunun devamında: "Sevgili kardeşlerim, akıllı olduğumuzu, merhametli olduğumuzu, sağlamlığımızı, yiğitliğimizi ve Allah'a mûtî olduğumuzu göstermenin vakti ve zamanıdır. Biz ümitliyiz Rusları alt edeceğimize, biz inanıyoruz kafirlerin kötü kasıtları ve niyetlerinin neticelenmeyeceğine. Neden dersenez; Allah onların tarafını tutucu değildir. Sonunda da bildiriyorum ki, sizin aranızda el-hamd'ı (fatihâ suresi), el-tahiyyatı ve diğer gerekli sureleri bilmeyenler varsa; biz onlara, bilmeme durumlarına göre gerekli cezayı uygulayacağız."⁷⁵ Biz bu ifadelerde bir sûfinin mütevazılığını, bir mutasavvıfın yumuşak ifadelerini göremiyoruz. Burada artık insanların hayat tarzına doğrudan müdahale edip onu şekillendirmeye çalışan, yaptırımlar uygulayan siyasal bir söylem söz konusu. Namaz surelerini bilmeyenlerin cezalandırılmasından onların namaz kılınmasına son derece önem verdiklerini anlayabiliyoruz. Namazı toplumsal disiplini sağlamak için bir araç olarak kullanmayı hesapladıklarını söyleyebiliriz. Namazın o zamanın insanların zamanı doğru kullanmasında ajanda veya zaman planıyıcısı gibi günlük hayatlarının akışını düzenleyen bir zaman cetveli

⁷¹ Özellikle Yermolov'un uyguladığı sıkı ambargonun dağılımları Müridizm hareketine katılmaya ittiği söylenmelidir. Ambargonun etkisi üzerine daha geniş bilgi için bakınız: Марк Блиев, Россия и Горцы Большого Кавказа на Пути к Цивилизации, Москва 2004

⁷² Reynolds, **agm**, s. 38.

⁷³ Hasan Dibir, **age**, s.55.; Gralowski, a.g.e, s.206.

⁷⁴ Muhammed Tahir el-Karakî, **Dağıstan Kılıçlarının Parlaması**, İstanbul 1999., s.159.

⁷⁵ El- Karakî, **age**, s.160.

görevi görebileceğini onlar da öngörmüş olmalıdır. Namaz vasıtasıyla Dağıstan şartlarına uygun disiplinli bireyler yaratma düşüncesinde olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.⁷⁶ Her gün 5 vakit namaz için mescide gelenler aynı zamanda günde 5 kez ictimaya çıkıp, yoklamaya iştirak etmiş oluyorlardı. Bu şekilde eli silah tutan erkekler kontrol altına alınmış oluyordu. Gazi Muhammed'in bütün bu sert ifadelerin arka planında ise Dağıstan halkını Rusları alt edebileceklerine ikna etme çabası yatmaktadır. Bunun için en büyük delil olarak Allah'ın onları kayıracağına olan inançlarını ve kararlılıklarını ileri sürdüklerini görüyoruz. Zira halk Osmanlı Devletini bile yenen Rus ordularının kendi aralarından çıkan bu mollalar tarafından yenilebileceğine inanmıyordu.⁷⁷

Manifesto'da dağlılara : “Bizim talep ve isteklerimize gönlünüzü açık tutun ki, size ağırlık getirmesin; bilgisizlik, dar görüşlülük üzerinizden gitsin”⁷⁸ şeklinde hitap edilmektedir. Burada Gazi Muhammed muhataplarını adeta cahiliye devri Arapları gibi görmektedir. Onları hem bilgisiz, cahil hem de dar görüşlülükle itham etmektedir. Kendi isteklerinin bu cahil dağlılara geniş bir bakış açısı sunacağını da zımmen vaat etmiş bulunmaktadır. Gönlünüzü açık tutun demek, her halde bizi zora başvurmak zorunda bırakmayın, gönüllü olarak teslim olun şeklinde de yorumlanabilir. Gazi Muhammed manifestonun devamında: “Gerçekten günahkarlığınıza pişman olursanız, sizin yaşamınıza ve maişetinize dokunulmayacaktır. Ama günah yolunda direnip durursanız, dünya ısındığında, baharla birlikte üzerinize gelir, sizi darma dağın ederiz. Acınacak duruma düşürüp kendi yatağınızda, köyünüzde incitmekle kalmayacak sizi şartlarımıza mûtî kılmak için bu hususta merhametli olmayacağız. Size bir daha tekrar ediyorum; biz Müslümanlara kurtuluş, kafirlere ölüm getirmek üzere ayağa kalkmışız”⁷⁹ şeklinde Dağıstan Müslümanlarını tehdit etmektedir. Buradaki ifadeler tam da Halidiye'nin bozulan İslam toplumunu yeniden düzenleme misyonuna uygun eylemleri ihtiva etmektedir. Bu ifadeler hem bir uyarı hem de buz gibi tehdittir.

Gazi Muhammed, bu manifesto ile de yetinmeyip tıpkı İslam peygamberinin yaptığı gibi kendisine tabî olup şeriata râm olmasını istediği bütün Dağıstan'daki Müslüman aullarına mektuplar göndererek onları bir araya toplamaya çalıştı. Mektuplarında; “...Allah'ın dinini yüceltmek için, Muhammed (S.A.V.)'in dinini yüceltmek için yola çıktık. Bu şeriata karşı Allah'a şirk içinde olanlarla savaşıp ya onları dine döndürmek ya da buyruğumuzda yaşamayı kabul edinceye kadar işimiz Allah'ın yolunda gazavat olacak.”⁸⁰ Artık burada açık bir savaş ilanı var ancak savaş ilanı sadece kafir Ruslara karşı değil aynı zamanda şeriat kurallarına uymayan, Gazi Muhammed'e tabi olmayan Dağıstanlı Müslümanlar dahil herkese karşı ilan edilmiştir. Zira Halidî müritleri Dağıstan geleneklerine de “bid'at” oldukları gerekçesi ile karşıydılar. Dini bid'atlardan temizlemek Halidîlerin en büyük iddialarından birisi idi. Bu nedenle asırların içerisinde süzülüp gelen köklü Dağıstan geleneklerine de savaş ilan etmişlerdi. Toplumunu Nakşîbendî- Halidî ekolünün öğretilerine uygun bir şekilde düzenlemek istiyorlardı. Bu öğretinin şeriatla belirlenen İslam'ın genel taleplerini yerine getirme konusunda manevî ağırbaşlılığı ve sert ısrarcılığı ile temayüz ediyordu.⁸¹

⁷⁶ Namazın modern zamanlar öncesinde Müslümanların hayatlarını nasıl düzenlediğine dair daha geniş bir tahlil için bakınız. Ahmet Haşim, “Müslüman Saati” Cogito, S.11, 1997, ss.223-224.

⁷⁷ Daha sonraları Şamil'in zamanında bile bu şüphe hala halk arasında bulunmaktaydı. Şamil'in kendi köylüleri, “kimselere daha yenilmemiş Ruslara karşı, sen bir başına mı galip geleceksin?” Diyerek istihzalı bir yaklaşım sergiliyorlardı. Karakî, **age**, s.182.

⁷⁸ El- Karakî, **age**, s.160.

⁷⁹ El- Karakî, **age**, s.160.

⁸⁰ El- Karakî, **age**, s.67.

⁸¹ Reynolds, **agm**, s.38.; Бирюков, **agm**, s.55.

Çok geçmeden Gazi Muhammed etrafına topladığı müritlerin büyük kısmı ile birlikte hareket ederek yayınladığı manifesto ve mektupları ile Dağıstan Müslümanlarından talep ettiği, Halidî öğretisi uyarınca şeriata riayet ederek, peygamberin sünnetine uygun şekilde yaşamalarını temin için “güç” kullanama yoluna gitti. Ona göre bazıları İslam’ın emirlerini yüzeysel uygulamaktaydılar. Bazıları ise onları hepten unutmışlardı. Pek çoğu ise kendilerini bu işlere fazla bulaştırmak istemiyor isteksiz bir şekilde uzaktan izlemeyi tercih ediyorlardı. Onların arasında kafirlerin dinsizliğini hoş görenler bulunmaktaydı. Halidiye öğretisine uygun yaşayanlar çok az bir kesimi oluşturuyorlardı.⁸² Artık güç kullanmak söz konusu olunca bu gücü meşrulaştıracak söylemler de derhal devreye sokuldu. Elbette bu meşrulaştırıcı söylemler de din alanından besleniyordu. Dine uygun yaşamayı te’min için sadece kaba güç kullanılıyor gibi gözükse de bu aynı zamanda siyasal bir iradenin de yavaş yavaş inşa edildiği sosyo- psikolojik bir süreçtir. Müritleri tasavvuf yoluyla örgütleyip oradan aldığı gücü toplumu belli bir hayat tarzına icbar etmek için kullanmanın yanı sıra, işgalci Ruslara karşı mücadelenin ideolojisinin üretiminde de kullanılan “gazavat” söylemi veya doktrinine ve eylemlerine destek vermeye zorlanan Dağıstan halkı ilk defa alışık olmadığı bir otorite ile karşı karşıya geliyordu.

Bu minval üzere faaliyetlerini sıkılaştıran Gazi Muhammed, daha hızlı ve güçlü bir şekilde Kuzey Kafkasya toplumunun karşısına yükselen bir güç olan “Müridizm” ideolojisi ile çıkıverdi. Dağıstan’ın bir birinden farklı etnik grup ve kabilelerini baskı altına almaya başladı. Gazimuhammed, Gazikumuk(Lak) bölgesinde Harakul, Unsokul’da halkı “şeriat”a uygun hayat tarzını benimsemeleri ve kendisine itaat etmeleri hususunda önce konuşarak yeterli gelmediği zaman da özellikle pagan geleneklerini devam ettirenlere karşı daha acımasız bir şekilde güç kullanarak⁸³ ikna etme yoluna gider. Unsokul’da halka şöyle hitap etmiştir: “*Ben biliyorum sizlerin çoğunuzun kalplerinin bizleri kabul etmediğini . Önceden olduğu gibi Ruslarla yaptığınız takas ticaretini devam ettirmek istiyorsunuz. Allah’ın hoşnut olmadığı bu tutum ve düşüncelerinizden vazgeçin. Aksi taktir de çok sert bir şekilde cezalandırılacaksınız.*”⁸⁴ Artık ikna etmek için konuşma ve telkin metodu tek başına kullanılmamakta, gerekli görüldüğü yerde şiddete de başvurulmaktadır. Henüz müritlerin o kadar güçlü olmadığını düşünen bazı aullar Ruslarla yaptıkları karlı alış verişini devam ettirmek için onlara direniyor, silahla karşı koyuyorlardı. Unsokul’da da aynısı olmuş, çok kan akmış ancak netice de Müritler üstün gelmiş ve aul halkı Gazi Muhammed’e itaat etmek zorunda kalmıştır. Artık “şeriat”ın düzenlediği yeni bir hayat tarzı Dağıstan halkına zorla dayatılmaktadır. Yeri geldiğinde şeriat uygulamalarına direnen feodalleri hatta yaşlıları tutuklatarak sert cezalara çarptırmışlardır.⁸⁵

Gazi Muhammed, her gittiği yerde şeriatın uygulanması konusundaki aksaklık ve eksiklikleri ortadan kaldırmaya gayret ediyor, halkın anlamadığını düşündüğü noktalarda onlara üşenmeden açıklamalar yapıyordu. Özellikle yaşlılar Dağıstan geleneklerine uygun hayat tarzlarını terk etmek istemezken, gençler daha uyumlu bir görüntü sergiliyorlardı.⁸⁶ Bütün bunların yanı sıra Gazi Muhammed maddi imkân vaadinin psikolojik gücünü de dağılıları Müridizme çekmek için kullanıyordu. Mesela Ruslarla yapılan savaşta ele geçirilen ganimetleri savaş gazilerine verip aullarda dolaşmalarını temin etmiştir. Bu uygulamadan yola çıkarak şunu söylemenin doğru olacağını düşünüyoruz, müritlerin arasına katılanları motive eden önemli

⁸² El- Karakî, **age**, s.160.

⁸³ Блиев, **age**, s.164.

⁸⁴ El- Karakî, **age**, s.160-161.

⁸⁵ Tarih-i Hasan, **age**, s.37-44.

⁸⁶ Tarih-i Hasan, **age**, s.36.

unsurlardan biri ganimet yani ekonomik getiridir. Müridizm bunu dinî söylemlerle meşrulaştırmıştır.

Rus istilasıyla ciddi bir şok yaşayan Kafkasyalılar, yabancı kültürün zorbaca tesirine maruz kalırken, kendi içlerinden çıkan insanların getirdiği yeni uygulamalarla yeni bir şok dalgasının içerisine düşüverdiler. Buna bir de yeni öğretiyi benimseyen gençlerle eski alışkanlıklarını terk etmek istemeyen yaşlılar arasındaki kuşak çatışması eklenince toplum kendisini çok net iki kısma ayrılmış buldu. Müritler açısından bakınca Rus yanlısı olan ötekiler ve Şeriata tabi olan müritler şeklinde iki karşıt grup vardı. Daha başka bir ifadeyle Müslümanlar ve kafirler. Müridizmden önce dağlı ve istilacı Rus ayrımı muhteva ve söylemini değiştirerek bu ayrışmayı daha ideolojik bir tanımlama ile yeniden isimlendirmiştir. Uyarı ve ceza ikilisi sürekli olarak dağlıları baskı altında tutuyor, onları bütün Kafkasya’da kendi düzenlerini kurmak isteyen Ruslarla Şeriata uygun bir siyasal nizam kurmaya çalışan müritler arasında bırakıyordu.

Müritlerin bu baskısından en fazla bunalanlar elbette Rus sınırına yakın yerlerde yaşayan Çeçenler gibi topluluklar oluyordu. Kışın hayvanlarını otlattıkları mıntıklar Rus Kolonizasyonu ile birlikte ellerinden zorla alınarak Rus Kozakları ve mujiklerin iskanına açılmış, ve tarım arazilerine çevrilmişti. Hayvanlarını otlatabilmek için Ruslarla iyi geçinmek zorundaydılar. Ayrıca bir çoğu Kafkasya’da da yaygın bir uygulama olan “rehine verme” işlemine tabi tutulmuşlardı. Bu nedenlerden ötürü Ruslara bağımlıydılar. Bundan dolayı Müridizmin söylemleri hoşlarına gitmesine rağmen Ruslarla savaşmak istemiyorlardı.⁸⁷ Her ne kadar onların böyle mazeretleri olsa da Müritlerin bu mazeretleri dikkate aldıklarından bahsedemeyiz. Gazi Muhammed Rus-İran Savaşı sırasında (1828-1829) Derbent üzerine giderken Ruslarla işbirliği yapan aullara hitaben şöyle bir emir çıkarmıştır: “*Eğer tövbe ederseniz ve teslim olursanız mallarınızı size bırakırız. Eğer bunu yapmazsanız bilin ki, kış biter bitmez size gelip evlerinizden kovacağım.*”⁸⁸ Gazi Muhammed propaganda faaliyetlerini yürütürken ve halkı şeriati uygulamaya ikna ederken önündeki en büyük engellerden birisi feodal beyler ve hanlardı. Onların otoritelerinin zafiyet gösterdiği yerlerde ve zamanlarda faaliyetlerini daha rahat ifa ediyorlardı. Ancak onların sempatilerini kazansalar da Ruslara karşı savaşmaya ikna etmekte zorlanıyorlardı. Onların kendilerine karşı olmamalarını bile temin etmek başlangıçta Müridizmin lehine bir ortam yaratıyordu. Han ve Beyler yüksek mevki ve rütbelere veren Ruslar bir de yüksek maaşlar vererek feodal güçleri yanlarında tutmaktaydılar Gralewski Sagil Efendi isimli bir feodali Ruslarla işbirliği içerisindeki için en başarılı örnek olarak takdim etmektedir. Bu şahsın öce Yermolov sonra da Paskiyeviç için çalıştığını belirtmektedir.⁸⁹

Gazi Muhammed’den sonra İmamlık makamına geçen Hamzat da onunla aynı metodu uygulamıştır. Çok kısa süren imamlığı sırasında çok süratli ve şedîd davranmıştır. Ateşli vaazlar vererek halkı şeriata riayet etmeye ve kendisine itaat etmeye zorluyordu. Hunzah’taki Avar Hanlığını ele geçirdikten sonra oranın halkına İslam’ı anlamaları ve şeriata uygun yaşamaları için vaazlar veriyordu. Ancak bu onlar üzerinde pek de tesirli olmuyordu. Hunzahlıların bir kısmı Han ailesinin müritler tarafından katledilmesi nedeniyle onlardan nefret ediyorlardı. Bu düşmanca tutuma rağmen onlar Hunzahlıların hayat tarzlarını değiştirmek maksadıyla sürekli propaganda yapıyorlardı. Ancak aralarına bir kere kan davası girmişti, Müritler bu kanlı geleneği de bid’at ve haram olduğu gerekçesiyle kaldırmaya çalışırken İmam Hamzat bu geleneğin

⁸⁷ Gralewski, *age*, s.206.

⁸⁸ Gralewski, *age*, s.212-213.

⁸⁹ Gralewski, *age*, s.207-208.

kurbanı olmuş ve öldürülen han ailesinin akrabaları tarafından cuma namazı sırasında camide katledilmiştir.⁹⁰

İmam Hamzat'ın ani ölümünden sonra İmamlık makamına geçen Şamilin de öncelikli işi Ruslarla gazavat değil Müslüman Dağıstan halkını şeriata riayet ettirmek olmuştur.⁹¹ Şamil bu öncelikli amacını gerçekleştirmek için selefleri gibi köy köy gezerek propaganda yapıyor, dağlılara “gazavat”ı anlatıyordu.⁹² Şamil seleflerine göre daha atak bir tavır izliyor, şahit olduğu şeriata uymayan hareketlere bizzat müdahale ediyordu. Daha Hamzat hayattayken Gimri’de sokakta başı açık ve ayakları çıplak şekilde oturan kadınlara sert bir şekilde müdahale etmiş kendisine çeki düzen vermeyen evli bir kadını da darp etmiştir. Kadının kocası davacı olunca olay kadıya intikal etmiş neticede Şamil gerek fıkıh bilgisi gerekse kişiliği ile kadıyı yaptığı için haklı bir müdahale olduğuna ikna etmiştir. Gazi Muhammed’den sonra müritlerin ne yapacağını kestiremeyen halk üzerlerindeki baskının yumuşayacağını düşünüp, eski alışkanlıklarına dönmeye başlayınca Şamil’in sert uyarısıyla karşılaşmışlardır. Şamil onlara; “*Gazi Muhammed öldü diye şeriati da mı öldü sanıyorsunuz!*” diyerek çıkmış ve üzerlerindeki baskının azalmayacağını hissettirmiştir.⁹³ Şamil’in işi de kolay olmamıştır. Öncelikle kendi köylülerinin direnişi ve tacizlerine maruz kalmış ve müritlerin daha fazla olduğu Aşilta’ya hicret etmek zorunda kalmıştır.⁹⁴

Daha sonraları da şiddetli müdahale tarzını değiştirmeyen Şamil, müritleri çekiştiren dağlılara, “Hey sizler, kafir köpekler, şu saat göstereceğim, müritler mi size, siz mi müritlere güleceksiniz!” diyerek onlara kamasiyla saldırır. Müzik aletlerini de parçalar. Bu olaydan sonra da şeriata uygun yaşanması hususunda sert bir konuşma yapmıştır.⁹⁵ Görünen o ki, Ruslara karşı dağlıları bir arada tutan şey Rus düşmanlığından daha fazla müritlerin tavizsiz ve şiddetli tavırları olmuştur. Aşilta’da da benzer olaylarla karşılaşan Şamil onları da şeriata uygun davranmaları hususunda sert bir şekilde uyarmıştır. Ancak bu tip olaylarla sık karşılaşınca uyarının işe yarmadığını düşünüp çevredeki aullardan müritleri etrafına toplayarak artık kurumsal anlamda güç ve şiddet kullanmaya başlamıştır. Bundan sonra tehdit ve şiddet Şamil’in en önemli iki silahı haline gelmiştir. Sık sık başvurduğu bu iki silahın kullanımını meşrulaştırmak için kendi dini bilgisini kullanmıştır. Ancak bazı ayrıntıları gözden kaçırmamak gerekir, Şamil’in kafirlikle itham ettiği köylüler de aslında Müslümandır. Şamil, sadece İslam hukukunun belirlediği sınırların dışına çıktıklarını düşündüğü bu insanlara kızgınlıkla “kafir” nitelimesinde bulunuyor. Bu şu açıdan önemli, bu insanlar Müslüman da olsalar Şamil ve Müritleri tarafından kafir damgası vurularak Ruslarla aynı kefeye koyuluyorlar. Bu aynı zamanda şariat kurallarına riayet etmeyen diğer dağlılara da tehdit niteliğindedir. Aynen selefleri zamanında olduğu gibi “gazavat”ın sadece Ruslara karşı değil kendilerine karşı da yürütüleceğinin ip uçlarını vermektedir. Görüldüğü üzere haremlik- selamlık uygulamasına riayet etmeyen köylüleri bile rahatlıkla kafirlikle itham edebilmektedir. Şamil’in iki tarafı da keskin bir kılıç gibi davrandığını söylemek asla abartı olmayacaktır. Lakin müritlerin dağlılardan

⁹⁰ Karakî, **age**, s.177.

⁹¹ Reynolds, **agm**, s.40.

⁹² Karakî, **age**, s.226-227.

⁹³ Şamil müdahalelerini şariat bağlamında yapıyordu. Bir hadiste İslam Peygamberi, “bir yanlışlık gördüğünüzde onu gücünüz yetiyorsa elinizle, değilse dilinizle düzeltin. Ona da gücünüz yetmiyorsa içinizden buğz edin ki imanın en zayıf halidir” anlamında bir telkinde bulunmaktadır. (Kütüb-i Sitte, Yayına Hazırlayan: İbrahim Canan,C.I, s.229.) Medrese eğitimi almış olan Şamil’in bu hadisi bilmemesi düşünülemez. Karakî, **age**, s.171-172.

⁹⁴ Karakî, **age**, s.182. İslam peygamberi de 622 yılında doğup büyüdüğü şehir olan Mekke’den kendi hemşehrilerinin hatta akrabalarının baskı ve tacizleri neticesinde kendisini davet eden Yesrib’e (bugünkü Medine) hicret etmek zorunda kalmıştır. Belki Şamil bu kararı alırken de Peygamberin sünnetine uygun davrandığını düşünüyordu.

⁹⁵ Karakî, **age**, s.172.

uymalarını istedikleri şeriat kuralları, asırlardır Kafkasya gelenekleriyle (adât) yaşamaya alışmış dağlılara zor geliyordu. Kendilerini güçlü hissettiklerinde müritlere karşı silahla direnmekten de geri kalmıyorlardı. Bu da Şamil'de onların güç kullanmadan boyun eğmeyecekleri fikrini güçlendirmiştir. Şamil'e itaat etmeyen dağlılar güçlerinin yetmediği zaman Ruslara sığınıyorlardı.⁹⁶

Bu nedenle etrafına daha fazla mürit toplamaya çalışan Şamil, yakın çevrede şeriata riayet etmediğini haber aldığı aullara ya bizzat giderek ya da naiplerini görevlendirerek onları şeriat kurallarına riayet etmeye icbar ediyordu. Mesela Kebet Muhammed'i bu maksatla Çok'a gönderirken⁹⁷ İhali'nin Hocası ve ahalsininin şeriata uymadıkları haberi üzerine bizzat kendisi giderek onları te'dib eder ve şeriat kurallarını güç kullanarak uygulamaya koyar.⁹⁸ Bu tip cezalandırma seferlerinde ölçüyü kaçırdıkları da olmaktaydı. Özellikle Hamzat'ın öldürüldüğü Hunzah'a girdiklerinde müritler çok acımasız davranmışlar yüz elli'ye yakın insan öldürmüşlerdi. Sadece Şamil ve onun naiplerinin otuz kişiden fazla insan öldürdüklerini Karakî yazmaktadır. Daha sonra Hamzat'a suikast düzenleyenlere yardım eden ve Ruslarla işbirliği yapan sekiz kişi de idam edilmiştir. Müslüman köylülerden esir alındığı gibi şeriat kurallarına bağlılıklarını garantiye almak için rehine de alınabiliyordu.⁹⁹ Yıllar sonra bölgedeki Rusları temizleyen Şamil ve müritleri Ruslarla işbirliği yapan Hunzah halkını zorla göç ettirmişlerdir.¹⁰⁰ İslam'a uygun yaşamaları için halka baskı yapan Şamil ve müritlerinin bazı davranışlarının İslam'a uygunluğu tartışmalıdır. Mesela İslâm intikam duygusunu ve kan davasını yasaklar.¹⁰¹ Müritleri İslam inancı motive ediyor olsa da buradaki olayda karşı çıktıkları katı Dağıstan geleneklerinin kendi üzerlerinde de hala etkisi olduğu söylenebilir.

Şamil'in Dağıstan'da yapmaya çalıştığı faaliyetler, casusları vasıtasıyla haber alan Ruslar tarafından dikkatle izleniyordu. Aynı bölgede kendi otoritelerini tesis etmeye çalışan Çarlık orduları ve yöneticileri gelişmelerden rahatsız olmuşlardır. Bu da çatışmaları kaçınılmaz kılmıştır. Şamil, bölgedeki Rus Generali Klug von Klugenav'a, yapmaya çalıştığı şeyi bir mektupla izah eder: "*Kendi Müslüman kardeşlerim arasında şeriati yaymaktan başka isteğim ve arzum ve başkaca aradığım bir şey yoktur. Kendi istekleriyle şeriati kabul edenleri ben güzellikle bırakırım. Kabul etmeyenlere zorla onu kabul ettiririm. Ümit ediyorum General, benim barış işlerimi sen de tasdik ediyor ve bunların neticelenmesini istiyorsundur. Ama general bu doğrultuda benim sana inancım sarsılıyorsa benim davamla senin davan çatışmadan durmayacaktır.*"¹⁰² Aslında Müslümanlar arasında Şeriat'ı uygulamak, gayrimüslimler arasında

⁹⁶ Бирюков, **agm**, s.55.

⁹⁷ Karakî, **age**, s.251.

⁹⁸ Şamil köye girdikten sonra diğerlerine ibret olması için İhali'nin imamını da öldürür. Karakî, **age**, s.193.

⁹⁹ Karakî, **age**, s.175., ayrıca bkz. s.189.

¹⁰⁰ Karakî, **age**, s.242.

¹⁰¹ Maide suresi 32. Ayet: "İşte bu yüzdendir ki İsrailoğulları'na şöyle yazmıştık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur. Peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler.;" Nisa suresi 93. Ayet: "Kim de bir mümini isteyerek öldürürse, artık onun cezası cehennemde ebedi kalmaktır. Allah, ona gazap etmiş, lanetlemiş ve büyük bir azap hazırlamıştır.;" Özellikle Hz. Muhammed' Maide suresi 32. Ayet: "İşte bu yüzdendir ki İsrailoğulları'na şöyle yazmıştık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur. Peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler.;" Nisa suresi 93. Ayet: "Kim de bir mümini isteyerek öldürürse, artık onun cezası cehennemde ebedi kalmaktır. Allah, ona gazap etmiş, lanetlemiş ve büyük bir azap hazırlamıştır.;" Özellikle Hz. Muhammed'in veda hutbesinde çok açık bir şekilde belirtilmiştir: "'Dikkat ediniz, Cahiliyeden kalma bütün adetler kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Cahiliye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdulmuttalib'in torunu İyas bin Rabia'nın kan davasıdır.

¹⁰² Karakî, **age**, s.188.

İslâm'ı yaymaya metodolojik bakımdan benzemez. Şamil'e göre, Müslümanları şeriat kurallarına uymaya zorlamak için şiddet kullanmak meşrudur. Hanefi mezhebi'ne göre Müslüman bir baba namaz kılmak istemeyen çocuğunu dayakla namaz kılmaya zorlayabilir.¹⁰³ Mektuptan anlaşıldığına göre Şamil bütün Dağıstan'ı şeriat kurallarına itaat ettirmeyi başardığında bölgeye barışın geleceğini düşünüyor. Ancak şunu da kabul ediyor ki bir bölgede iki ayrı otorite söz sahibi olmak istediğinde çatışma kaçınılmaz olacaktır.

Şamil de tıpkı İmam Mansur'un müskirat içilmesini yasaklaması¹⁰⁴ gibi içki içilmesini yasaklamıştır. Hatta İslam hukuku uyarınca içenlere dayak cezası verilmesi gerektiğini düşünüyordu.¹⁰⁵ Ancak özellikle yaşlı dağlılar arasında içki müptelası olmuş olanlar bırakmakta zorlanıyor, bu sebeple müritlere karşı çıkıyorlardı. Bu zorluklara rağmen güç kullanarak şeriat kurallarını uygulamaya koydukları yerdeki insanları, itaat etmeye ikna etmek için müritler tarafından eğitim de veriliyordu. Onlara yeni nizamın prensiplerini anlatıyor nasıl davranmaları gerektiğini öğretiyorlardı.¹⁰⁶ Zira dağlılara şehir dinini öğretmek oldukça zordu. Otorite tanımayan bu başına buyruk insanları zapturapt altına almak hem zor hem de tehlikeliydi. Devlet fikri olmayan bu insanlara devlete itaat etmek, vergi vermek, adaletine razı olmak gibi şeyleri anlatmak kolay iş değildi. Köylülerin müritlere karşı çıkıp direnmelerinin bir sebebi de ekonomik idi. Köylerinde konaklayan müritlerin giyecek ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalıyorlardı. Bazen yirmi gün boyunca bu sıkıntıyı çekmek zorunda kalıyorlardı.¹⁰⁷ Baddeley eserinde Avarların kendi aralarında müritler hakkında, şöyle konuştuklarını yazıyor: "Avarlar! Bu mürit köpeklerinin bizi soyup mahvetmelerinden Rusları çağırmak daha akıllıca bir iş olmayacak mı? Onlar evlerimize yerleşmeyecek ve en son ekmek kırıntılarımız da almayacaklardır. Onlar cesur ve cömerttirler."¹⁰⁸

Şamil ve müritleri kendilerine direnen dağlıları itaat etmeye zorlamak için bazen İslamî kuralları da zorluyorlardı. Mesela, Şamil, Hazar Denizi kıyısındaki köyleri itaat ettirdikten sonra, Korodiler üzerine yönelir ve hayvanlarına el koyar. Onlardan şeriata geçmelerini ister. Onlar reddedince yetimlerin hayvanlarını almaya gelmesini söyler. Bu isteği de reddedilince kızan Şamil, Korodilerin bütün hayvanlarını gözlerinin önünde teker teker katleder.¹⁰⁹ Hayvanlara yapılan bu muamelenin İslâmı da tasavvufla da alakası yoktur. Bu tam da Kafkasya geleneklerine uygun bir mücadele tarzıdır. Ancak Şamil vasiyetnamesinde burada yaptığı uygulamanın tam tersi bir beyanat da bulunmaktadır: "İmansızları yok ederken sakın yaşlı insanları, kadınları ve çocukları öldürmeyin diye ilan ettim. Mısır tarlalarını yakmayın, hayvanlarını telef etmeyin(Eğer yemeye ihtiyacınız yoksa)..."¹¹⁰

¹⁰³ Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali, İstanbul (basm tarihi belirtilmemiş), s.105. Ayrıca bakınız: Harettin Karaman, Ali bardakoğlu, Yunus Apaydın, İlmihal I, *iman ve ibadetler*, ISAM, İstanbul 2000, s.221.

¹⁰⁴ Meskhidze, *agm*, s.5.; Ayrıca bakınız, Temizkan, *Kuzey Kafkasya'da Osmanlı-Rus Mücadelesi 1780-1812*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005. (Basılmamış Doktora Tezi), s.177.

¹⁰⁵ Karakî, *age*, s.180. Osmanlı Devleti de Ebussuud Efendi'nin fetvası uyarınca içki satan Müslüman esnafa aynı cezanın uyguluyordu. Osmanlı Devleti'nin içki hususundaki uygulamaları hakkında geniş bilgi için bakınız: Abdullah Temizkan, "Osmanlı'da İçki Kültürü", *Akademi Günlüğü*, Bahar 2006,C.I, S.2, ss.1-23.; Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında XVI. Asır Türk hayatı*, İstanbul, 1983. s.146.

¹⁰⁶ Karakî, *age*, s.246.

¹⁰⁷ Karakî, *age*, s.189.

¹⁰⁸ Baddeley, *age*, s.189.

¹⁰⁹ Karakî, *age*,s.188. Gazi Muhammed Kumuklar üzerine yaptığı bir seferde ele geçirdiği hayvan sürülerinden halka ait olanları serbest bırakırken feodal beylerin sürülerini alıkoyarak, bazılarının müritler tarafından kesilip yenmesine müsaade etmiştir. Tarih-i Hasan, *age*, s.71.

¹¹⁰ M. Dibir, *agm*, s.242.

Kendilerine direnen aulları ele geçirdiklerinde ise çeşitli uygulamalar yapmaktaydılar. Şeriata bağlı kalacaklarını garantilemek için rehine alındığı gibi¹¹¹, mallarına el koyuluyordu.¹¹² Müsadere bir devlet uygulamasıdır. Bu anlamda bu tip uygulamalarla onlara kendilerinin tepesinde bir ototrite bulunduğu düşüncesine alıştırmak da vardı. Bunu bir ganimet olarak da değerlendirmek mümkündür ancak karşı taraf da Müslüman olunca bunu izah etmek bugün buradan bakan tarihçi için zor görünmektedir. Klonowski bu aullarda el konulan mallardan ganimet olarak bahsetmektedir ve Şamil'in bunları fakirlere dağıttığını belirtmektedir.¹¹³ Bu da dağlıların kalplerini Müridizme ısındırmayı amaçlayan ekonomik bir propaganda metodu olarak göze çarpmaktadır.¹¹⁴ Ancak daha baştan Halidî müritlerin Şeriata riayet etmeyen herkesi aynı kefeye koyan yaklaşımları, Klonowski'nin ganimet nitelendirmesinin çok da haksız olmadığını ortaya koymaktadır. Daha sonraları devlet kurumu belirginleşmeye başladığında ele geçirilen bu malların Beytü'l Mal'a devredildiğini görmekteyiz.¹¹⁵ Şamil'in idaresi altına aldığı yerlerdeki en katı uygulamalarından birisi de dağlıların Ruslarla ilişkiye geçmemeleri ile ilgili idi. Kendisinden izinsiz Ruslarla anlaşma yapanları derhal idam ettirerek Rusların görebilecekleri bir yere astırmıştır.¹¹⁶ Şamil bu şekilde Ruslarla asla barış olmayacağı mesajını verirken aynı zamanda Ruslarla barış yapanların sonunun nasıl olacağını da Dağlılara göstermiş oluyordu. Bu etkili tehdit yöntemi Ruslarla dağlılar arasında bir korku duvarı inşa ederken aynı zamanda Ruslara da sizin Dağıstan'daki tek muhatabınız benim mesajını vermektedir. Şamil, Müridizm hareketinin siyasal bir mahiyete büründüğünü ve kurduğu siyasi teşekkülün düşman tarafından da tanınmasını arzulamaktadır. Şamil'in Ruslarla yakınlaşmaya karşı bu keskin tavrı ve yaptırımlarına dair bu bilgileri Gralewski de teyit etmektedir.¹¹⁷

Bu olumsuz şartlara rağmen kendi bildiklerini yapmaktan vazgeçmeyen Şamil ve Müritleri Dağıstan ve Çeçenistan'da Ruslardan arındırılmış bir şeriat idaresini göreceli de olsa tesis ettiler. Bunu zaman zaman vaazlar vererek, zaman zaman tehdit ederek çoğu zaman da güç kullanarak temin ettiler. Böylece Müridizm kendisine geniş bir hakimiyet alanı oluşturmuş oldu. Bu başarılar Müridizmin daha hızlı yayılmasına ve bazı aul ve dağlı kabilelerin kendiliklerinden şeriatı benimsemelerini de temin ediyordu. Bu nisbî başarı sonrasında artık Ruslarla daha fazla ve açıkça çatışmaya giren müritlerin zaman zaman kazandıkları başarılar da Müridizmin yaygınlaşmasında, şeriat nizamının dağlılar tarafından benimsenmesinde önemli rol oynuyordu. Şamil hakimiyet alanını Hazar Denizinden Karadeniz'e kadar uzatmak istiyordu. Bu Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da da yayılması anlamına geliyordu. Bu maksatla 1849 yılının son baharında Muhammed Emin ile anlaşarak Kabardey'e giren Şamil, Gürcü askerî yolunu kesmek istiyordu. Böylece hem Çerkeslerle bağlantı kuracak hem de Rusların mavera-i Kafkas ile irtibatını koparmış olacaktı. Sözleşilen yere gelmeyen Çerkeslerin bu planı işlemez hale

¹¹¹ Karakî, *age*, s.175 -228-229-244 ve 245. Şamil'de aynı şekilde Ahulgo muharebesi esnasında büyük oğlu Celaleddin'i Ruslara rehine vermek zorunda kalmıştır. Bu Kafkasya'da çok yaygın bir uygulama idi.

¹¹² Karakî, *age*, s.244 ve 248.

¹¹³ Karol Kalinowski, *Pamiętnik Mojej Zolnierkina Kaukazie i Niewoli u Szamila od Roku 1844 do 1864*, Warszawa 1883.,s, 121.

¹¹⁴ Bir nevi Robin Hood'luk olarak da nitelenebilecek bu tür eylemlere, Türk kültüründe Köroğlu tipi tekabül etmektedir. Zenginden alıp yoksula veren Roabin Hood ve Köroğlu gibi efsanevi kişilikleri Hobsbawm "sosyal haydutluk" olarak nitelendirmektedir. Hobsbawm, *age*, s.9-21.

¹¹⁵ Karakî, *age*, s.252.

¹¹⁶ Karakî, *age*, s.256. Ruslarla işbirliği yapan feodalleri özellikle hedef alıyor, onların konaklarını yıktırıyor, yine İslam peygamberinin hadisine ve kendi vasiyetnamesinde naiplere verdiği emirlere muhalif olarak bağlarını tarumar ediyordu. Karakî, *age*, s.223.

¹¹⁷ "Şamil Moskova yanlısı aullara saldırarak onları kendisine tabi olmaya, şeriata riayet etmeye ve Müridizmi benimsemeye icbar ediyordu. Bu maksatla yakıp yıktığı aullardan öldürülen ve kalanlardan geriye çok az ev kalıyordu. Gralewski, *age*, s.221.

getirmesi nedeniyle bu girişim akim kalmıştır.¹¹⁸ Ancak Muhammed Emin'in Kuzeybatı Kafkasya'daki çalışmaları uzunca bir süre devam edecektir. Kuzey Batı Kafkasya'da Nakşibendî-Halidîliğin yayılması sadece Muhammed Emin'in çabalarıyla olmamıştır. 1780'lerde Soğucak eminliğine sonradan Anapa valiliğine atanan Osmanlı Veziri Ferah Ali Paşa'nın da bir Nakşî-Halidî olduğu ve bölgede tarikatın yayılmasında son derece etkili olduğunu gözden kaçırmamak gerekir.¹¹⁹

Müridizmin Kafkasya'nın Yerli Feodalleriyle İlişkileri

Bu ilişkiyi anlamak için öncelikle Kafkasya'nın sosyal yapısının iyi bir şekilde anlaşılmasına ihtiyaç vardır. Bu tip toplumlarda en üst tabakayı Prenslar¹²⁰ oluşturuyordu. Bunlar siyasi yapıda söz sahibi olan, halkı yöneten tabakaydı. Bunların kudretleri kendilerine bağlı olanlara göre değişir; aile ve müttelikleri ne kadar çok olursa o kadar güçlü olurlardı. Ancak her şeye rağmen prensler halkla eşit sayılır, halkı herhangi bir baskı ve boyunduruk altına alma hakları olmazdı.¹²¹ Prensların altındaki tabakayı ise "Özden" ismi verilen soylular oluşturuyordu. Bazen prenslerden daha fazla ekonomik güce sahip olabilen bu tabaka yönetimde söz sahibi olmadığı gibi prene bağlıydılar. Bu sınıftan zaman zaman çok sayıda aile ile ilişki kurup hayli güçlü olanlar çıkabilmekteydi. Sadece bunlar soyluluk sembolü olan kırmızı pabuç ve çizmeleri, prenslerle birlikte giyme hakkına sahiptiler.¹²²

Üçüncü sınıf ise hür halktır.¹²³ Bunlar prensin topraklarını işler, savaş zamanı prene bağlı olarak savaşırldı. Kendilerine ait toprakları ve hayvanları vardı. Prenslar bunların mülkleri üzerinde hak iddia edemezdi. İstedikleri zaman istedikleri yere gidebilirlerdi. Bir suç işleyecek olurlarsa kabile içerisinde oluşturulacak bir kurul tarafından verilecek karara göre prens tarafından cezalandırılırlardı.¹²⁴

Dördüncü tabaka ise sahibi tarafından mal gibi alınıp satılan, savaşlarda esir edilen insanlardan oluşuyordu. Bunlar efendilerinin şahsi işlerinde kullanılmaktan başka prensler tarafından Türklere ve çeşitli kavimlere satılıyorlardı.¹²⁵ Bütün Kafkasya'da toplumsal yapı benzer bir tabakalaşma gösteriyordu. Çeçenler ise bunun istisnasıydı. Çeçen toplumu eşit bireylerden oluşan bir kabile demokrasisi üzerinde işliyordu.

Halidî müritleri Kafkasya'nın çok katmanlı sosyal yapısının karşısına devrim niteliğinde söylemlerle çıkmıştır. Bütün insanların birbiriyle bir tarağın dişleri gibi eşit oldukları, kimsenin

¹¹⁸ Gralowski, *age*, s.227-228. ; Ufuk Tavkul, "İslamiyetin XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", *Kırım Dergisi*, 7 (25), 1998, 43-46.

¹¹⁹ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Gökçe, Cemal, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, (Basılmış Doktora Tezi), İstanbul, 1979.; Abdullah Temizkan, *Kuzey Kafkasya'da Osmanlı-Rus Mücadelesi 1780-1812*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005. (Basılmamış Doktora Tezi)

¹²⁰ Adige dilinde "pşı" olarak telaffuz edilen bu kelimeyi Cemal Gökçe "Beşi" olarak zikretmiştir. doğrusu "pşı" olmalıdır. Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, (Basılmış Doktora Tezi), İstanbul, 1979.s.46.; Sosyal Tabakalaşma hakkında geniş bilgi için bakınız: Ufuk Tavkul, *Kafkas Dağlarında Hayat ve Kültür*, İstanbul, 1993.; Hayri Ersoy-Aysun Kamacı, *Çerkes Tarihi*, İstanbul, 1992., Jabaghi Baj, *Çerkesler*, Ankara, 1995.; Ufuk Tavkul, "Osmanlı Devleti'nin Kafkas Muhacirlerinin Kölelik Kurumuna Yaklaşımı" *Bilgi*, Sayı: 17., ss.33-54.

¹²¹ Şövalye Tatbout Demarigny'nin Çerkesya, Seyahatnamesi, Çev. Osman Erkan, İstanbul, 1996.,s.39.

¹²² Haşim Efendi, *age*,s.1b.-16a.; Tavkul, *age*, (1993), s70-71.; Demarigny, *age*,s.40.

¹²³ Tavkul, Karaçay-Balkarlılarda üçüncü sınıf olarak kölelerden bahsederken Şövalye De Marigny Çerkeslerde sosyal tabakalaşmayı anlatırken önce üç sınıfa ayırıp üçüncü sınıf olarak "hür halk"tan bahsederken sonra dördüncü bir tabaka olarak köle sınıfından bahsediyor. Jabaghi Baj ise dört tabaka olduğunu ifade ediyor. Bakınız, Jabaghi Baj, *Çerkesler*, Ankara, 1995.,s.101-102. Bu durum Tavkul'un eserinde bahsettiği gibi, İslamın yayılmasıyla birlikte azat edilen bazı kölelerin zamanla mal, mülk sahibi hür bir tabakayı oluşturmasıyla izah edilebilir. Bkz. Tavkul, (1993), *age*, s.71.

¹²⁴ De Marigny, *age*,s.40.; Tavkul, (1993), *age*,s.71.

¹²⁵ De Marigny, *age*,s.40.; Tavkul, (1993), *age*,s.71

kimseye üstün olmadığı, üstünlüğün sadece Tanrı katında olduğu gibi söylemlerle onların karşısına çıktılar. Bu söylemler asırlardır hüküm süren aristokrat ailelerin hiç hoşuna gitmiyordu.¹²⁶ Kendisi de bir Avar olan Gazi Muhammed, Avar Hanları hakkında, “İslam düşmanı, halkın onur ve haysiyetinin aşağılanmasına sebep olan ayıplı kişiler”¹²⁷ oldukları şeklinde bir düşünceye sahipti. Bu düşüncede olmasına rağmen tanıdıkları vasıtasıyla hanlara ve beylere şeriata riayet etmeleri yönünde telkinlerde bulunuyor, onlar üzerinde baskı oluşturmaya çalışıyordu. Gazi Muhammed bir taraftan da bu baskıyı daha da artırmak için normal halka propaganda yapıyor, vaazlarının etkili olmadığı yerlerde tehdit ve güç kullanarak şeriat kurallarını Dağıstan toplum hayatına egemen olması için uğraşıyordu.¹²⁸ Bu arada Feodaller de boş durmuyor Gazi Muhammed’in çabalarını boşa çıkarmak için girişimlerde bulunuyorlardı. Ruslar hanların ve beylerin çoğuna yüksek mevki ve maaşlar verdikleri için bu feodal otoriteler aldıkları bu paraya karşılık olarak Müridizmi bitirmeye çalışıyorlardı. Ayrıca Müridizmin eşitlikçi söylemlerini kendi statüleri için de bir tehdit olarak algılıyorlardı.¹²⁹ Ruslarla işbirliği yapan Aslan Han bizzat Gazi Muhammed’i uyardığı gibi bununla yetinememiş onun şeyhi olan Şeyh Muhammed Yaraglı’yi ve Cemaleddin Gazikumukî’yi baskı altına almıştır. Bu baskı sonucunu vermiş ve bu iki şeyh Gazi Muhammed’i müritlikten çıkardıklarını bir mektupla Gazi Muhammed’e bildirmeyi kabul etmişlerdir. Ancak daha sonra her ikisi de bu yaptıklarından son derece pişman olmuşlardır.¹³⁰ Gazi Muhammed’in fevriliği bazen beklentilerinin tam tersi sonuçlar veriyordu. Şeyh Cemaleddin Gazikumukî onun yeterince güç toplamadan ne hanlıklarla ne de Ruslarla çatışmaya girmesine rıza göstermiyordu. Hunzah’ta ordusunun bozulmasından sonra bu hanlığı ele geçiremeyince bu durumun başına efendisinin sözünü dinlememesinden dolayı geldiğini ifade etmiştir.¹³¹ Ancak gün geçtikçe müritlerle feodaller arasındaki mücadele kızışıyordu. Aynı toprak ve kitle üzerinde hakimiyet iddiasında bulunan bu iki güç odağı yekdiğerini yok etmek için elinden gelen her şeyi yapıyordu. 1834 yılında İmam Hamzat Avar Han’ının bütün sülalesini ortadan kaldırmayı kafasına koydu. Bu çok radikal bir karardı. Sonuçları da çok ağır olacaktı. Her şeye rağmen bu düşüncesini gerçekleştirdi¹³², Dağıstan’ın en köklü feodal ailelerinden birinin kökünü kazıyarak diğer feodallere sert bir mesaj verirken hanların boyunduruğu altında yaşayan topraksız köylülere ve en alt tabakadakilere güçlü bir özgürlük mesajı vermiş oldu. Bu girişimin en önemli sonuçlarından birisi de İmam Hamzat’ın yine Hunzah’ta Cuma namazında katledilen han sülalesinin yakınları tarafından katledilmesi olmuştur.

Hamzat’tan sonra Şamil de feodallerle olan mücadeleyi daha da hızlandırarak devam ettirmiştir. Şamil öncelikle Ruslarla işbirliği yapan hanlar üzerine gitmiştir.¹³³ Onların evini barkını yakıp yıkıyor, mallarını sürüp götürüyor, bağlarını tarumar ediyordu.¹³⁴ Bütün hareketlerinde Kur’an’ı hareket noktası olarak belirleyen Şamil hanlarla gücüyle ve kıvrak zekasıyla mücadele etmiştir. Mesela Sultanov’u kurduğu bir düzen ile ele geçirerek hapsetmiştir.¹³⁵ Halkı zengin rakiplerinden, prenslerden ve zengin ailelerden kurtararak kendi

¹²⁶ Bu eşitlik prensibi İslamın Kuzey-Batı Kafkasya’da yayılması esnasında oradaki feodal kesim tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Bu nedenle Müridizmin o bölgeye sirayet etmemesi için özel tedbirler alınmıştır. Tavkul (1998), *age*, s.45.

¹²⁷ Karakı, *age*, s.161-162.

¹²⁸ Tarih-i hasan, *age*, s.54.

¹²⁹ Galewski, *age*, s.207-208.

¹³⁰ Tarih-i Hasan, *age*, s.53.

¹³¹ Tarih-i Hasan, *age*, s.60

¹³² Galewski, *age*, s.216.

¹³³ Tillet, *agm*, s.253.

¹³⁴ Karakı, *age*, s.223.

¹³⁵ Karakı, *age*, s.175.

etrafındaki insan unsurunu güçlendirirken onları zayıflatmıştır. Hanlar ise halkın özgürlüğünü istemiyor, bunu düzen bozucu bir durum olarak görüyorlardı. Şamil ise onlara özgürlüklerini vermekle kalmıyor aristokratlardan ve zengin ailelerden aldıklarının bir kısmını fakirlere dağıtıyor bir kısmını da Beytü'l Mal'a kaydederek oluşum aşamasındaki devletin maliyesini güçlendirmeye çalışıyordu.¹³⁶

Şamil yüksek perdeden konuşan hanlara ve beylere karşı aynı tonla hatta daha da yüksek bir perdeden konuşarak başlangıçta eşit bir konumda olduğunu hissettirmeye çalışıyordu. Mehtuli Şamhal'ın oğlu Ebu Müslim, Şamil'i babasının yanına çağırarak için Gimri'ye geldiğinde, “Babam senin kendisinin yanına gelmeni istiyor. Senin onu Allah'ın yoluna götüreceğini umut ediyor. Bundan başka, onun fikri vilayetin tümünde şeriat uygulamasına geçilmesinde insanları inandırmanı istemektedir” diyor. Şamil ise cevaben; “Öyle ise Şamhal'ın muradını tamamlayacak ben olduğum sürece, kendi hanımlarından birini Kebet Muhammed'e gelmesi için boşasın. O zaman inanacağım ben babanın sözlerine” demiştir.¹³⁷ Görüldüğü üzere Dağıstan'da her iki taraf da yek diğerine güvenmemektedir. Bu nedenle işini garantiye almak isteyenler rehine, fidye istemenin yanı sıra Şamil gibi garip isteklerde de bulunuyorlardı. Asıl görülmesi gereken şey buradaki ince oyundur. Han bu yolla Şamil'i yanına çekerek adeta kendi memuru konumuna indirgemek isterken Şamil de bu teklifi ilginç bir üslupla reddederek hem ona güvenmediğini hem de müstakbel iktidarını kimseyle paylaşmayacağını ifade etmiş oluyordu. Görüleceği üzere Şamil, sonraları gücünü iyice arttırınca onları açıkça tehdit etmeye başlamıştır. Şamil'in ve Müridizmin bu denli güçlenmesinden ve özellikle de halkın özgürleştirilmesinden hoşlanmayan feodaller Şamil'i kovmaları için köylülere baskı yapıyorlardı.¹³⁸ Fakat etrafındaki müritlerden çok sağlam bir çekirdek oluşturmuş olan Şamil'in bu baskıları savuşturması çok da zor olmuyordu.

Şamil iyice güçlenince bazı feodallerin onun safına geçtiğini görüyoruz. Pragmatik davranan bu aristokrat liderler, statülerini büsbütün kaybetmektense Şamil'e itaat ederek, Kurumsallaşan Müridizm hareketinin içerisinde kendilerine de bir yer edinme gayreti içerisine girdiler. Bunların en meşhurları, Tosloy'un meşhur romanına konu olan, Hamzat'ın öldürülmesinde rol alan Hacı Murat ve Danyal Bek'tir.¹³⁹ Danyal Sultan olarak da bilinen Danyal Bek 1844 yılında Şamil'in en parlak askerî lideri ve naibi olmuştur.¹⁴⁰ Kendi maiyetleriyle birlikte Müridizme katılan bu feodallerin adamları Şamil'den daha çok kendi beylerine bağlılık gösteriyorlardı.¹⁴¹ Bir süre sonra kendileri de Şamil'in emirlerini tam olarak uygulamada ihmâl göstermeye başladılar. Mesela, Hacı Murad'ın Şamil'in emrinin hilafına Kaytak ve Tabasaran bölgesini yağmalaması tekrar aralarının açılmasına yol açmıştır.¹⁴²

Şamil feodallerle yürüttüğü bu amansız mücadelenin sonunda sosyal tabakalaşmayı neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır. Şamil de kendi vasiyetnamesinde “*Benim devletimde ne hanlar ne de köleler vardı...*”, “*...Bütün insanlar eşitti ve ben bununla iftihar ediyorum.*”¹⁴³ demektedir. Klonowski'de Şamil'in bu ifadesini doğrulamaktadır. Dağlılar arasında Han unvanının sadece üç kişide kaldığını, onların da normal halktan farkı olmadığı, onlarla aynı

¹³⁶ Klonowski, *age*, s.115.

¹³⁷ Karakı, *age*, s.180-181.

¹³⁸ Karakı, *age*, s.184-185.

¹³⁹ Gralowski, *age*, s.221.

¹⁴⁰ Kemper, *agm*, s.47.

¹⁴¹ Kemper, *agm*, s.48.

¹⁴² Karakı, *age*, s.271.

¹⁴³ Dibir, *agm*, s.241.

statüde bulunduğu bilgisini vermektedir.¹⁴⁴ Şamil İslam inancının özgür insanın şerefini kutsadığına inanan¹⁴⁵ bu bağlamda feodal güçlerle mücadele eden bir lider olmakla beraber sosyal tabakalaşmanın Dağlı toplumu ve genel olarak Kafkasyalılar için bir şeyler ifade ettiğini düşünüyordu. Bunu vasiyetnamesinde kendisini “Gimri Aulu’ndan hür bir “özden” olarak takdim etmesinden anlıyoruz.¹⁴⁶ Diğer taraftan klasik sosyal tabakalaşma yok olmakla birlikte Kafkasya Müridizmin ideolojik yorumundan sonra Müritler ve mürit olmayan ötekiler veya başka bir tabirle, mü’minler ve münafıklar şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bu durumdan en çok aileler ve ekonomik durum etkilenmiştir. Şamil’in mektuplarında bu kavramların sık sık kullanılması da bunu teyit etmektedir.¹⁴⁷

Rus tarihçileri Müridizmin Kafkasya’nın her tarafında dengeli bir yayılıma sahip olmadığını bunun sebebinin de ekonomik ve sosyal gelişmişlikle ilgili olduğunu ileri sürdükten sonra. Ruslarla ilişkileri iyi olan Kabardey ve Ossetlerin sosyal gelişmişliklerinin daha iyi olduğunu ve Müridizmin buralarda fazla yayılmadığını belirtmektedirler. Müridizmin en fazla benimsendiği Çeçenler, Dağıstanlılar, Abzehler, Natuhaylar ve Ubıhların feodal ilişkiler ve millî gerilik bakımından birbirlerine benzediklerine vurgu yapan Fadeev¹⁴⁸ Sosyal gelişmişlikle neyi kastettiğini muğlak bırakmakla birlikte Çeçenlerin sosyal yapı bakımından bunlardan hiç birine benzemediğini gözden kaçırmaktadır. Müridizmin sosyal temelinin olmadığı iddiaları da ilk Rus tarihçilerinden tevarüs edilen bir fikri sabittir. Ancak Smirnov gibi tarihçiler Müridizm fikrinin yerli halk arasında destek bulduğunu inkar etmenin doğru olmadığını vurgulamaktadır.¹⁴⁹ Şamil’in şahsında temsil edilen Müridizm hareketinin ve dağlıların feodallerle mücadelelerini bilahare “gazavat” adı altında kolonizasyon amaçlı bölgeye gelen istilacı Rus ordularına karşı başlatılan mücadele ile birleştirildiği görülecektir.¹⁵⁰

Müridizmin Demokratikliği: Yazımızın başında Sovyet tarihçilerinin tartışmaları bağlamında bu meseleyi ele almıştık. Bu hareketin bir sembolü ve lideri olması bakımından hareketin demokratlığı Şamil’in davranışlarından hareketle ele alınmaktadır. Acaba genel olarak Müritlerde böyle bir demokratik davranış şekli veya bilinci var mıdır? Bunu sorgulamadan önce Dağıstan toplumunun geleneklerinde demokratik kurumlar, eğilimler ve davranışlar Müridizmden önce bulunmakta mıydı? Ancak bu sorular cevaplandıktan sonra bu mesele tam bir açıklık kazanabilir. Bir diğer mesele de kavramsal anakronizme düşmemektir. Demokratlıktan kasıt bir kabile geleneği değil de modern toplum değerlerinden biri Kafkas toplumlarında ve Müridizm hareketinde aranıyorsa bu ancak nafîle bir çaba olabilir. Çeçenlerin kabile demokrasisini Anglo-Sakson kabile demokrasisine benzetmek mümkündür fakat Avrupa’nın demokratik değerlerini aynı çağda Moskova’da, İstanbul’da bulamazken Kafkasya’da aramak da makul bir çaba gibi gözükmemektedir.

Bütün bu söylediklerimizden hareketle Şamil’in bir despot olduğu sonucuna varmak da zordur.¹⁵¹ Biz bunu daha net görmek için birinci elden kaynaklara bakmalıyız. Karakî eserinde Şamil’in önemli kararlar alacağı zaman önemli naiplerine ve Yaragî ve Kumukî gibi müritlerine danıştığını hatta bunların dışında diğer alim ve fikir sahibi insanların da görüşlerini aldığını

¹⁴⁴ Klonowski, *age*, s.85.

¹⁴⁵ Dibir, *agm*, s.241.

¹⁴⁶ Dibir, *agm*, s.241.

¹⁴⁷ Dam Rba, *Şeyh Şamil’in Yüz Mektubu*, Çev. Fikret Efe, İstanbul 2004, s.29.

¹⁴⁸ Фадеев, *agm*, s.68.

¹⁴⁹ Фадеев, *agm*, s.68

¹⁵⁰ Блиев, *age*, s.160.

¹⁵¹ Baddeley Şamil’i bir despot olarak görürken, Gammer otoritesi her zaman sınırlı bir lider olarak görmektedir. Dam Rba, *age*, s.22.

belirtiyor.¹⁵² Mesela, Hunzah halkını şehirden sürmek konusunda karar vermekte zorlanan Şamil aksakal Zagalov'a sorar. Onun merhametli davranarak iyilik yapmasını tavsiye etmesine rağmen diğer aksakallara ve alimlere de danışmak istemiştir. Onlarla yaptığı istişare neticesinde şehir halkını sürülmesi kararı çıkmış, derhal uygulanarak şehir tamamen yıkılmıştır.¹⁵³ Ancak çoğunluğun reyine uyduğuna dair bir bilgi de yoktur. Tam tersine Klonowski, Şamil'in müşavereye önem vermekle birlikte bir çok şeye tek başına karar verdiği bilgisini vermektedir.¹⁵⁴ Aslında Türk-İslam topluluklarına çok da yabancı olmayan karizmatik lider ve onun zaman zaman danıştığı istişare meclisi arasındaki bir güç dengesinden bahsediyoruz. Eğer liderin karizması ağır basıyorsa istişare yapılsa bile Şamil örneğinde olduğu gibi son sözü yine lider verir. Militarist örgütlenmeye sahip toplumlarda ve militarist hareketlerde bu ve bunun benzeri yapıları görmek mümkündür.

Sonuç olarak Halidiye Kafkasya'da kendisine uygun bir toplum bulmuştur. Bu toplum Rus baskısı karşısında bunalmış ve direnmekten başka çaresi olmayan ancak bunu nasıl organize edeceğini bilemeyen, bir yerlerden bir ışık bekleyen bir toplumdur. Ruslara karşı öfke, ve kinin patlama noktasına geldiği, dağınık bir şekilde direniş hareketlerinin başladığı bu toplumu Ruslara karşı organize bir direnişe geçirmek için gerekli motivasyonu Nakşibendiye-Halidiye sağlamıştır.¹⁵⁵ Bunu öncelikle Dağlı toplumunu kendi prensiplerine uymaya zorlayarak, sarp dağların, derin vadilerinde dağınık bir şekilde, asırlık gelenekleriyle yaşayan toplumu diyalekt ve dillerin farklılığının üzerine çıkarıp aynı din etrafında birleştirerek başarmıştır. Bunu yaparken öncelikle vaazlar yoluyla propagandaya ağırlık verilmiş, vaazların işe yaramadığı hissedildiğinde tehdit, sürgün, rehine alma, hayvanlarını telef etme, bağ ve bahçelerini tarumar etme gibi onları icbar edici yollara başvurulmuş tüm bunların etkisiz kaldığı durumlarda da şiddet kullanma yoluna gidilmiştir. Şiddet kullanma aşamasında Dağıstan'ın Müslüman toplumlarını önce dinî söylemlerle ötekileştirip, kafir, münafık ilan etmek suretiyle gerçekleştirilen eylemi "gaza" kategorisine sokarak meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Feodallerle mücadele de ise kaynağını yine dinden alan eşitlik söylemiyle orta tabakayı oluşturan topraksız köylüleri cezp etmek suretiyle feodalleri yalnızlaştırma metodu takip edilmiştir. Kafkas toplum tabanında yeterince taraftar bulup da kendilerini güçlü hissettikleri anda müritler feodallere karşı da şiddet kullanmaktan çekinmemişlerdir. Feodal sınıfı ortadan kaldırma mücadelesi sırasında önceliği Ruslarla işbirliği yapanlara vermişlerdir. Feodallere karşı bu kadar rahat meydan okumaları onların zaten belli bir toplumsal taban edindiklerini de ortaya koymaktadır. İmamlar bütün bu filleri gerçekleştirme kararı alırken istişarede bulunmuşlardır, ancak içinde buldukları durum açık bir savaş hali olduğu için militarist bir anlayışla son sözü başkomutanlığı da uhdesinde bulunduran "İmam" söylemiştir. Görüldüğü gibi istilaya karşı zaten başlamış bir direniş hareketi, bir tarikat tarafından organize edilerek, ideolijize etmek suretiyle meşrulaştırılıp sosyal tabana yayılmıştır. Kafkasya toplumu geleneklerinden uzaklaştırılarak tarikatın öğretilerine uygun olarak yeniden organize edilmiş, sosyal tabakaları dahi değiştirilmiştir. Müridizm bu bağlamda sadece Ruslara karşı direnişi organize etmemiş aynı zamanda Kafkas toplumunu da dönüştürerek değiştirmiştir. Bu bakımdan benzersizdir, zira Nakşibendi-Halidiye hiçbir İslam toplumunda bu denli köklü değişiklikler yapmamıştır. Sırf bu nedenle bile farkını ortaya koymak bakımından "Müridizm" olarak isimlendirilmesi anlamlıdır.

¹⁵² Karakı, *age*, s.243.

¹⁵³ Karakı, *age*, s.242.

¹⁵⁴ Klonowski, "savaşta ve barışta esir alınmış Rus ya da diğer yabancıların öldürülmesi veya serbest bırakılması onun iki dudağının arasındaydı" şeklinde bilgi vermektedir. Klonowski, *age*, s.130.

¹⁵⁵ A. Bennigsen&Lemercier C. Quelquejay, (1994), s.115.

Kaynaklar

- 📖 ABU MANNEH, Butrus, “19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı’da Nakşî-Müceddidilik”, Çev. Hür Mahmut Yücer, Tasavvuf, S.12, Ankara 2004, ss.265-291.
- 📖 Ahmet Haşim, “Müslüman Saati” **Cogito**, S.11, 1997, ss.223-224.
- 📖 AKMAZ Ahmet, “Kafkasya Müridizm Hareketinin Önderi İmam Mansur”, **Yeni Türkiye**, Yıl:3, S.6, ss.1970-1988.
- 📖 AKMAZ Ahmet, **Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketi (Doğuşu)**, Kayseri 1994.
- 📖 BADDELEY John F. (çev. Murat Özden), **Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil**, İstanbul 1996.
- 📖 BAJ Jabaghi, **Çerkesler**, Ankara, 1995.
- 📖 BARDAKÇI Necmettin “Kafkasya’nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü”, ss.322-341.
- 📖 BENNİGSEN Alexandre & Quelquejay, Lemercier C., **Stepte Ezan Sesleri**, (çev. Nezh Uzel) İstanbul, 1994.
- 📖 BENNİGSEN A.-Quelquejay C. Lemercier, **Sûfi ve Komiser** (Rusya’da İslam Tarikatları), Terc: Dr. Osman Türer, Ankara 1988
- 📖 BEUHLER, Arthur F., “Nakşibendiye-Müceddidîye ve Hindistan’da Yayılışı”, Çev. Halil İbrahim Şimşek, **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.II, S.3, ss.143-164.
- 📖 BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Büyük İslam İlmihali**, İstanbul (bairn tarihi belirtilmemiş)
- 📖 A. В. Бирюков, “Российско-Чеченские Отношения в XVIII-Средние XIX века”, Вопросы Истории, 1998, No. 0002, ss.44-57.
- 📖 Блиев, М., Дегоев, В. В., Киняпина, Н. С., “Современная Буржуазная Историография Политики России на Кавказе и в Средней Азии в XIX Веке”, Вопросы Истории, 1988, No:0004, ss.37-53.
- 📖 Бобровников, Владимир, “Крымская война на русском Кавказе: идеология фронта и дискурс мусульманского сопротивления”, *The Crimean War 1853-1856, Confrontation Between Different Civilisations*, Warsaw-Obory 3-4 X 2007.
- 📖 BUDAK, Mustafa, “Rusya’nın Kafkasya’da Yayılma Siyaseti”, **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: IX, ss.641-679.
- 📖 Captain Spencer, **Turkey, Russia, The Black Sea And Circassia**, London, 1854.
- 📖 Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. I-II-III., İstanbul, 1296., C.3.
- 📖 ÇELİKPALA, Mitat, *Search For A Common North Caucasian Identity: The Mountaineers’ Attempts For Survival And Unity In Response To The Russian Rule*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Ankara, 2002.
- 📖 DAM Rba, **Şeyh Şamil’in Yüz Mektubu**, Çev. Fikret Efe, İstanbul 2004.
- 📖 Demarigny, Şövalye Tatbout, Şövalye Tatbout Demarigny’nin Çerkesya, Seyahatnamesi, Çev. Osman Erkan, İstanbul, 1996.
- 📖 DİBİR, Hasan, **Tarih-i Hasan**, Hazırlayan Nurmhammed Muhammed, *Muhammed Tahir el-Karakî’nin Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı, İstanbul 1999’un içinde*
- 📖 Дубровин, Н. Ф., **О Народах Центрального и Северо-Западного Кавказа**, Налбчик 2002. s.332-333.;
- 📖 DÜZDAĞ, Ertuğrul, **Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında XVI. Asır Türk hayatı**, İstanbul, 1983.
- 📖 ERSOY, Hayri – Kamaç, Aysun, **Çerkes Tarihi**, İstanbul, 1992.
- 📖 Фадеев, А.В., “О Внутренней Социальной Базе Мюридистского Движения на Кавказе в XIX. веке”, Вопросы Истории, 1955, No.0006, ss.67-77.
- 📖 GAMMER, Moshe, “The Beginnings of the Naqshbandiyya in Daghestan and the Russian Conquest of the Caucasus”, **Die Welt des Islams**, New Ser., Vol. 34, Issue 2. (Nov., 1994), pp. 204-217.
- 📖 GAMMER, Moshe, **Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan**, London 1994.
- 📖 GAMMER, Moşe, **Sovyet Tarihçiliğinde Şamil**, İstanbul 1996.
- 📖 GÖKÇE, Cemal, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti**, (Basılmış Doktora Tezi), İstanbul, 1979.

- 📖 GÜNDÜZ, İrfan, **Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri**, İstanbul 1989.,s.249-250.
- 📖 GRALEWSKI, Mateusz, **Kaukaz Wspomnienia z Dwunastoletniej Niewoli**, Lwow 1877.
- 📖 GRIGORIANTZ,Alexandre, **Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez**, Çev.Doğan Yurdakul, Yeni Binyıl yayınları,İstanbul(Basım tarihi belirtilmemiş)
- 📖 HAAR, Johan Gj ter, “Ahmed Sirhindî'nin Nakşibendi Geleneğine Bakışı” Çev. Halil İbrahim Şimşek, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Tasavvuf İlim ve Araştırma Dergisi**, S.8, Ankara 2002,ss.199-208.
- 📖 Haşim Efendi, **Ahvâl-i Anapa ve Çerkes**, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, (yazma), No:1564.
- 📖 HENZE, Paul B., **Kafkaslarda Ateş ve Kılıç: 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi**, Çev: Akın Kösetorunu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1985.
- 📖 HOBSBAWM, Eric, **Haydutlar**, Çev. Fatma, Taşkent, İstanbul 1990.
- 📖 Хаджи Мурат Ибрагимбеили, “Народно-Освободительная Барьба Горцев Кавказа под Руководством Шамиля Против Царизма и Местних Феодалов”, **Вопросы Истории**, 1990, No.0006, ss.152-153.
- 📖 İmam-ı Rabbanî, **Mektubât**, Hazırlayan: Abdulkadir Akçiçek, İstanbul 1973.
- 📖 KAFLI, Kadircan, **Şimali Kafkasya**, İstanbul, 1942.
- 📖 KALINOWASKI, Karol, **Pamiętnik Mojej Zolnierkina Kaukazie i Niewoli u Szamila od Roku 1844 do 1864**,Warszawa 1883.
- 📖 el-Karakî, Muhammed Tahir, **Dağıstan Kılıçlarının Parlaması**,(mütercimi belirtilmemiş), İnsan Yayınları, İstanbul 1999.
- 📖 KARAMAN, Harettin- Bardakoğlu, Ali - Apaydın, Yunus, **İlmihal I, iman ve ibadetler**, ISAM, İstanbul 2000.
- 📖 KEMPER, Michael, “Khalidiyya Network in Daghestan and Question of Jihad”, **Die Welt des İslam**, s.42, I, Leiden 2002, pp. 41-71.
- 📖 KLAPROTH, Julius Von, **Travels In The Caucasus And Georgia**, Translator: F. Shaberl, London, 1814.
- 📖 KOTKU, Mehmet Zahit, **Cihad (Risalesi)**, Seha Neşriyat, İstanbul 1984.
- 📖 KUNDUKH, Aytek, **Kafkasya Müridizmi (Gazavat tarihi)**, hazırlayan: Tarık Cemal Kutlu, İstanbul 1987.
- 📖 KUTLU,Tarık Cemal, **Çeçen Direniş Tarihi**, İstanbul 2005.
- 📖 MAHOMEDOV, Dibir M. “On the Social Aims and Spiritual Ideals of the Mountaineers During the Caucasian War”, **Central Asian Survey** (2002) 21(3).
- 📖 MAHOMEDOV Dibir M., “Shamil’s Testament”, **Central Asian Survey** (2002) 21(3), 241–244.
- 📖 MESKHİDZE, Julietta, “Imam Shaykh Mansur: a few stanzas to a familiar portrait”, **Central Asian Survey** (2002) 21(3), 301–324.
- 📖 MUHAMMEDOV, Dibir M., “Shamil’s Testament”, **Central Asian Survey** (2002) 21(3), 241–244., s.241.
- 📖 ПОТТО, Василий, **Кавказская Война от Древнейших Времен до Ермелова**, Москва 2007.
- 📖 REYNOLDS, M., “Myths and Mysticism: A Longitudinal Perspective on İslam and Conflict in the North Caucasus”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 41, No.1, January 2005, pp.31-54., s.38.
- 📖 SAYDAM, Abdullah, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, Ankara, 1997.
- 📖 TAVKUL Ufuk, “İslamiyetin XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri”, **Kırım Dergisi**, 7 (25), 1998, 43-46.
- 📖 TAVKUL, Ufuk, **Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür**, İstanbul, 1993.
- 📖 TAVKUL, Ufuk, “Osmanlı Devleti’nin Kafkas Muhacirlerinin Kölelik Kurumuna Yaklaşımı” **Bilig**, Sayı: 17., ss.33-54.
- 📖 TEMİZKAN,Abdullah, **Kuzey Kafkasya’da Osmanlı-Rus Mücadelesi 1780-1812**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005. (Basılmamış Doktora Tezi)
- 📖 TEMİZKAN, Abdullah, “Osmanlı’da İçki Kültürü”, **Akademi Günlüğü**, Bahar 2006,C.I, S.2, ss.1-23.
- 📖 TİLLETT, Lowell R., “Shamil and Muridism in Recent Soviet Historiography” **American Slavic and East European Review**, Vol. 20, No. 2. (Apr., 1961), pp. 253-269.
- 📖 IORGA, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1948. C.V